

24484

03 -

P R I R O D O P I S

S KEPAMI
ZA
NÁRODNE ŠOLE.

NASTAVO:

AGUSTICH IMRE.

LÁSTNO DRUŽBE SVĚTOGA ŠTEVANA.

B U D A - P E Š T .

1878.

54 | 57

SG: 26484

SLOVENSKI MUZEJ

knjižnica

Inv. št. 26484

1758

Buda-Pešt, 1877. Štamparija »Athenaeum«.

O V O D.

Povsédi i kame se koli na našoj zemli zglednemo, zapázimo najživavnejše živlenje. Zemla, zrák i voda je puna z jāko razločnimi stvári. Či se v lepom letnom dnévi po poli, ali gder indri, sprehájamo, čujemo, kak füčkajo i čvrčkajo pernati pevci po zráki i po vejaj drevaj; vidimo kak lejčejo pisani metüli z korine na korino, kak šumijo mūšice, kak lazijo rošći prek poti, kak mravle paščlivo delajo, včèle med i vosk berejo, i kak vesélo po tráví šumi i vrši, tak da bi na vsakoj betvi sedela stvár, štera se svojemi živlenji veseli.

Bližávajmo se k potoki. Zvodě kača z blisketéčimi očámi nas zavárala, i žaba, štero smo splodili, šče z velkimi skákami nam odbežati, notri v čistoj i mrzloj vodi pa se vesélo pregánjajo ribice, štere se hitro k bregi bližajo, či tem neměrnim gostom mále krübšne drobtinice mečemo. Reca pazlivši sem-tam plava, tam na samošnom dvori plodi pes velko vnožino kür; zmožen kokot se na to razserdi i s svojim močnim glásom spopeva, ka se daleč okoli čuje. Včási njemi odgovárrjajo kokotje z najdalešnoga mesta.

V bližini začujemo neprestrano pokanje i na drevi zapásimo delavno žuno; máli dervár neprehenjanou klúka s svojim klünastom klüni na dreva stébli. Z edním zapásimo počasnoga puža, šteri z velikim trúdom svojo hižico za sebov vláči.

Tak se gible na vse stráni, vsepovséd nájdemo živlenje, kamakoli se zglednemo; kertovinjecke nam kážejo ka so ešče pod zemlov neobtrüdni delavci.

Vsaka stvár nas napeláva več i več znati; radi bi zvedli, kak živé, kákša je njena lastivnost, jeli je nūcliva,

ali je škodljiva. Što bi mogo poznati vse stvári, štera so po vsei drželaj dalnjega i velikoga sveta? Z etim svetom nas spozna prirodopis.

Za prirodopis se zové ono znanost, poleg štere je mogično spoznati plemen, toga razločávanje i po rědno razdelenje.

Vse, kaj na sveti živé, je plemen, kakti **stvári**, **nárasí** i **kopalinje**.

Stvári májo občutenje, od svoje vole se gibjelo i z jestvinov se hránijo; **nárasí** so brezi občutenja, od svoje vole se nemrejo gibati i z zráka i z zémle se hránijo; **kopalinje** nema život, odzvüna se povékša z obsédenjom spodobnimi málimi táli. Po etom razločávajosti se tela nature na tri tåle razdelijo: **stvári**, **náastvo** i **kopalinje**.

I. Glávni tao.

Stvári.

1. Rázum i razdeljenje stvári.

Stvári se na dvá šerega razdelijo: k prvomi šeregi se slišijo **hrbetnični**, k drügomi šeregi se slišijo **brez-hrbetnični**.

Hrbetnični se pá na **štiri tále** razdelijo. K prvomi táli se slišijo **cecávci**, k drügomi **ftici**, k trétfjemi **vodozemci**, k štrtomi **ribe**.

Brezhrbetnični so zvékšega mále stvári. Tej se tüdi na več tåle razdelijo.

I. Šereg.

H r b e t n i č n i .

I. RAZDELEK.

1. Rázum i razdeljenje cecávci stvári.

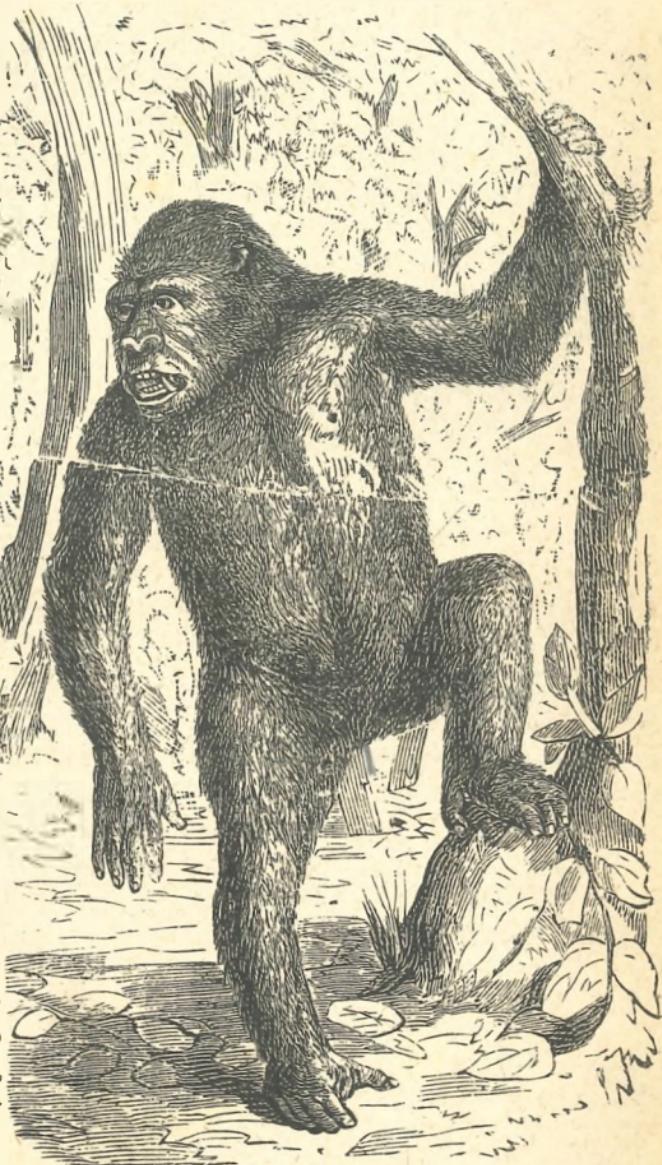
Za cecávce se zovéjo one stvári, štere svoje mláde sami docecávajo. Razdelijo se na edemnájst redů:

- I. red. Četvérorokci.
- II. » Rokokrilci.
- III. » Zgrablivci.
- IV. » Glodari.
- V. » Brezzobci.
- VI. » Turbari.
- VII. » Kopitari.
- VIII. » Preživari.
- IX. » Pajžlari.
- X. » Tuleni.
- XI. » Kitovi.

I. Cetvérorokci.

Četvérorokne stvári se po návadi za opice imenújo. Med vsemi stvári so opice človeki po teli najspodobnejši. Opice ne mo-
gočno tak skro-
titi, ka bi se
človeki tak na-
vadile, kak ni-
štera domáča
stvár. Opice rá-
de človeka či-
nejnja nasle-
dúvajo. Či se
štoj pred opi-
cov muje i po
tom keljazto
vodo naleče,
opica se tüdi
muje i po etom
se njej oči v kúp
prikelijo i se
lehko zgrábi.
Opice jako zná-
jo plezeti.

Najmočnej-
ša i najväkša
opica je gorila
(*a gorilla*), ži-
vē na zahod-
nom bregi Afri-
ke. Vidili so
ga v boji, ka
je s pükšinov
cevjom cilo.

Gorila.

Čarni šimpans (*a fekete utancs*) i erjávi orangutang (*a vörös utancs*) sta ménšiva; pri obá ségajo prednje roké pod koleno. **Mandril** (*a közönséges farkagom*), šteroga je večkrát po menažeriji viditi, je čemérrna, nevarna opica s plávimi licami i erdečim nosom. Ameriknske opice májo dugi rēp, šteroga, či je potrebno, okoli vej ovijajo. Opice se v velki logáj v vroči kraji Afrike, Azije i Amerike zdržávajo. V Evropi se nájde samo edna mála opica, nájmre pri gornjem Gibraltari. Opice živéjo od sadü, žita, prosá, kukurce, pa tudi od bilic stičov, žüževki i pužov. Po-sebno veliko lübézen májo ti stári k mládim.

II. Rokokrilci.

Rokokrilci so po prostom imeni imenüvani za pirušleke. Pirušleki med prsti trdo, golo mreno májo razprestreto, štera se do zádnjih nog i répa raztégne i za letanje slúži. Te prednji i 5. krátki prstov zádnji nog so prosti, žnjimi pirušlek plezi i se obeša, ár má zakrívlene škrampliance. Celi dén spí tak, ka doli obernjenov glavov na zádnjih nogáj visi. Má vnogo plemena.

Te prosti pirušlek (*a közönség denevér*). Po večeraj povrže svojo skrivno mesto, lejče sem-tam i mühe, müšlice lovi. Toje njegova hrána. Na těli teško lazi. Grdo formo má. Lidje se ga bojijo, ali ne je navaren.

Vampir (*a vámpír*), krvcěcaš, je v jüžnoj Amerik domá, tak je velki, kak golob, pa to návado má, ka tém spaječim lidem i stárim krv scéca i spijé. Po tákšem zroküvana rana je ne navarna.

III. Zgrablivci.

Zgrablivci se s temi slabej`emi stvári hránijo, štere za volo toga se paščijo zgrabiti. Ete plemen je jáko bogat. Ti imenitnejši so :

1. **Pes** (*a kutya*). Poznana hižna stvár. On čuva na hižo, varjüje čredo, vláči v Siberiji sani i rejšüvao je v pre-

ninočem vremeni na Bernardinskoj gori v Švájci lidi z snega.

Vornost psa k svojemi gospodi je velika i njegova nasledivost je tak gvüšna, ka med jezero lüdi najde svojga gospoda, pa tudi njegovo reč dobro pozna. Eden gospod je za volo sküšávanje péske pámeti, od potüvo, ali svojga psa domá nehao. Gđa je pét let minolo, te je nezaj prišo i kak se domá zgláso, njegov pes na to z radüvanjom svojemi gospodi bejzo, koga tak dugo let ne vido. Tüdi pozna svojga gospoda prijátele. Njegova vörnost preživé gospodovo smrt, njegova hválnost ne pozábi niedne dobrote, njegovo pretrpljivost vse prenáša i brez példe je njegova pokorščina.

Pes je jáko nüclivi, nájmre pri merkanji hiže. Záto hižne pse ne trbéj zaprávlati.

Psi več plemenov májo. **Hert** (*az agár*), má duge, ténke noge, voskoga i stišnjenoza zádnjega tela, pa je neznano hitri v bežaji. Za lovlenje závcov se nüca. **Lovski pes** (*a kopó*) i **ftičar**, ali **prepelicar** (*a vizsla*) je lovcom, **ovčárski pes** (*a juhász kutya*) pa ovčárom jáko nüclivi. **Mesárski pes** (*a mészáros kutya*), šteri boječa teléta z lajanjom goni. Ešče so poznani plemení: **mops** (*a mopszli*) z okroglov glavov, **jazbičar** (*a tacskó, borzeb*) s svojimi krátkimi i zakriviljenimi nogámi i ti náročni psički. Vu Siberiji jeste eden plemen psov, šteri se v sani pregejo i blágo vozijo i se potovajo žnjimi. V ednom dnévi 15 vör pribižijo i v tom najvékšem zapahi snegá domo nájdejo. Pes nájduže živé do 20 leti.

Ta nücliva stvár je pa človeki s svojim betegom, zbesnenjom, ništerikrát jáko nevarna. Znaménje tomi betegi je: ponáčišenje svojga návadnoga žívlenja, čemérnost, nagibljene k bežanji, veseljé nad mrzlim blágom, spremenjeni glás, velika občutljivost od sveklošče. Či zbeseni pes človeka vgrizne, more se rana zešgati. Psi té beteg náj hitrej dobijo, či njim pomenkáva čista pitna voda i či slabo pokvarjeno hráno dobijo.

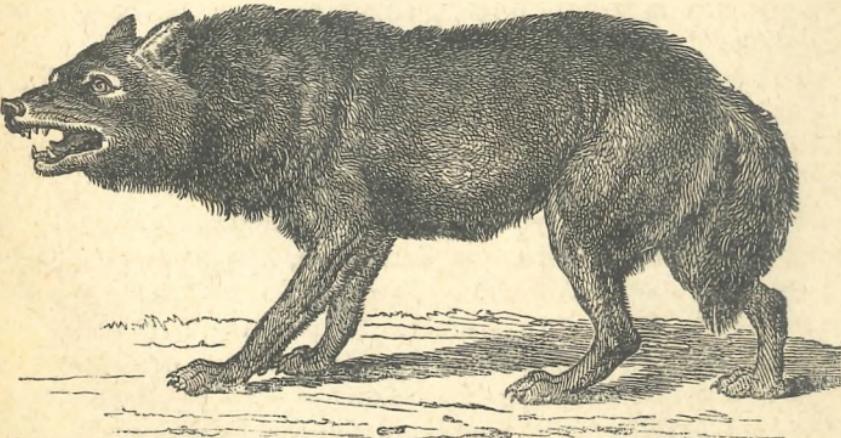
2. **Máčka** (*a macska*). Máčko nájdemo povsedi, gde lidje bivajo, zvón ti najmrzlejši držel; májo jo za domáčo stvár za odsprávlanja misi i podgani. Máčka svojemi gospodi ne tak nagjena, kak pes, navádi se bole k hiži, kak

lidém. Pokaštigana nešče biti, večkrát se proti postávi tis-tim, ki jo šče kaštigati, ali se pa celo bráni. V jestvine sránabaj i v künjaj je dostakrát oblizliva. Či jo glodamo, predē, i či jo dráždžiš, pihše. Jako je snajžna, liže se neprehenjano i se rada na sunci segreva. Z velkov potrpljivostjov čáka na miši i podgane. Jako je hamična stvár; v hiži, gde štoj spi, jo nevarno držati. Dočáka se jako veliko starost, od 12 do 18 let.

3. **Lisica** (*listják — a rôka*). Erjávo - erdéčo dla-kasto kožo má. Lisica živé v podzemlasti lüknjaj, štere si sáma kopa. Njena hrána ne samo meso, nego lübi tüdi sladki sád. Nasleduje závce, mláde srne i vse kürečino. Pazlivo okroží dvor, zná se okrásti v küre čnjek i zgrábi edno kokoš za drügov.

4. **Vuk** (*vučica — a farkas*). Podoben je velkomi ovčárskom psovi. Odelen je z reménov-sivov kožov. V velkom gládi človeka tüdi zgrábi. Jako močna i požrejna stvár. Od ognja, glási gosla se boji. Pripovedávajo, ka ništeri-krát goslar, ki je z ruske svatovčine kesno vnoči domo šo, rešo se je li z tem, ka je svojim zgrablivim poslušan-com igro.

Na Nemškom so vuké skoro že ztrebili. Dá dobro kožühvino.

V u k.

5. **Jázbec** (*a borz*). Má ošpičeno glavo, krátke nogé i močne zobé. Po hrbti je sive dlake, na teli na prej je pa čaren. Živé samotno v kmičnom lesovji v lüknjaj, štere si sam skopa. Tü spi po dnévi, i po noči ide lovit mláde závce, miši, žabe i žüžavke. V svojoj lüknji se jáko bráni, gda pošlejo pse jazbičare, naj ga vó gonijo. Njegova koža se nüca za lovske turbe, za prevleko potni škrinjic. Njegovo meso je dobro jesti.

6. **Kúna** (*a nyest*). Eta stvár je tak velika, kak māčka. Na grli lepo belo lišo má. V kürečnikaj vnogo kvára včini. Kak največ njej mogočno sveta spraviti živáti, to včini. Drágó kožo má.

7. **Tor** (*a görény*). Lepo čarno kožo má. Nájráj se z bilicami hráni. Od sé püščávane vonjuje je poznan.

8. **Krt** (*a vakand*). Što nebi pozno küpiče zemlé-krtovinjeke, štere krt po ogradaj i trávnikaj zrova. Njegovo rovanje pod zemlov, štero včasi jáko daleč ségne, je žmetno delo. Té kopáč, bole oráč, je celo za svoje podzemleno živlejnjje stvorjen; njegovo valjasto telo, štero je pokrito s čarno - žamatným kožuhom i na krátki nogáj počiva, se najbole pripráví za lazenje po zvoranoj lüknji. Prednje nogé so práve lopate za kopanje, kajti so šürke i krátke i májo močne nohete i špikasti njegov nos ne samo dobro vobalo, nego dober, kak sveder, za oránje. Eta mála stvár je bole nücliva z tém, ka v nogo črvov i žüžavkov zaprávi, koliko kvára zrovanjom zrokujé.

9. **Jež** (*a sün*). Hráni se žabami, miši, žüžavkami, pužámi, bilicami, spokáplenom sadü i ešće s kačami. Pri dnévi se zadržáva v zemlinaj lüknjaj, pod grmovjom, ali je pa pod drevešními korénami skriti i ide samo po noči na lov. Od svoji protivnikov se tak bráni, ka si glavo i nogé skrije i pri tem bodišče tak našopiri, ka ga njegovi neprijátieli ne morejo brez ranenja prijeti. V zimi spi.

10. **Medved** (*a medve*). Má špičasto glávo, velike nogé z močními škramplami na prsti i hodi po celi podplataj. Človeka li te zgrábi, gda je razdrašdžen ali jáko gláden; te se na zádnje nogé postávi i obimlje svojga protivnika s prednjimi nogámi i ga zaduší, ár njegova moč je v pred-

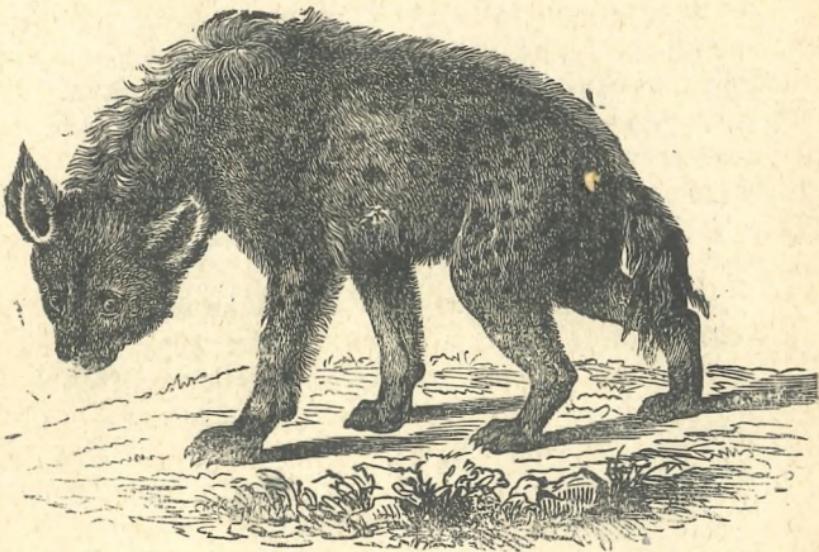
nji tacaj. Navčijo ga plēsati na žrjávom žeze, gde od bolesti žarjave gorzdigáva nogé i to se navádi, sledi na njegovoga gospoda igranja tüdi pléše. Medved má črnkasto dlako, tak velki kak edno tele, ešče malo dugši.

Medved.

11. Tigriš (*a tigris*). Lepa nájstrašnejša stvár. Je erdečkasto-erjáv s čarnimi peprečnimi na téganjennimi lišami, njegov rép má čarne obročke, gláva okrogla. Ništeri je tak velki, kak krava. Preveč močna stvár. Jako je krvločna. Či je človeče krv za žmaho, te človeka posebno nasleduje. V Aziji, v zhodnoj Indiji eta stvár je právi žlag. Tam sojo tákša mesta, gde od tigriša lidjé nemrejo prebivati. Večkrát naprávijo veliki lov na tigriše.

12. Oroslan (*az oroszlán*). Kože fárba je erjávoremána. Oroslana májo že od starodávnoga vremena za krála vsej stvári. Veliko glávo okoli obtečé gosta duga griba. Tak je močen, ka kakšté veliki vol na hrbiti odnesé. Pred njim vujti ne mogočno. Najbiztrejšega konja dojde. Njegova domovina je Afrika i vroči tao Azije. Grozoviten glás ma i ga na pol mile začuti.

Hijena.

13. **Hijena** (*a hijena*). Živé v Afriki i jüžnoj Aziji. Vékši psov velikočo má. Kože fárba je pláva. Na hrbti má málo gribu. Jako parovna stvár. Ešče mrtvece odskopa.

IV. Glodari.

Glodari májo jako ostre zobě, z šterimi zrnje razglo-dajo i drevje pregrizéjo. K temi se slišijo etih:

1. **Závec** (*a nyul*). Poznana stvár, s svojov preznanov bojéčnostjov. Njegova posebnost je to, ka spi z odprtimi očmi. Či se preveč obvnoži, je skodliv, ar sadik tenko skorjo obje.

2. **Veverica** (*a mokus*). Njegova dlaka erdéčasta. Ví-siko stojéča vüha i šürki šopasti rép má. Veverica jako zná pleziti i se skora neprestrano gible. Z veja na veje skače. Orehe, lešnjeke i borojčno semen nájráj lübi.

3. **Miš** (*az egér*). Mála, hižna miš s svojim dugim, golim répom, je po vsej zemli razširjena; ona oglühje vse, gde koli kaj nájde.

4. **Podgan** (*a patkány*) — jako dosta kvára dela v kletáj, ar vse pregloda. V sili se ešče proti človeki postávi.

5. **Bober** (*a hód*). V velkoči je srednje velkočemí psovi spodoben. Najráj se pri vodaj zdržáva. Lepi stan si pocimbra i zozida. Jako paščliva i pametna stvár. Tak ostre zobé má, ka skoro ta najdebelejša dreve podéra. Bobri v drústvi v kùpživéjo i njihov stan se ozdaleč za varaš vidi. V našoj domovini se na reci nájde. Na zádnji nogáj plavno kožo má i rép bobrov je šürki i lüškasti, tak kak riba.

6. **Hrček** (*a horcsög*) ali skriček. Jako škodlivá stvár. Tak velka, kak podgan. Kre šinjeka tri žute liše má. V sili vnogo kvára zroküje. V gobci na vsákom stráni velke mošnjice má, kama silje správla, gda si nosi v svoje stanišče, štero je globoko podzemlov. Proti človeki se bráni.

V. Brezzobci.

K etomi rědi slišajoča stvari so ne jako glasovitna. Te najimenitneši med njimi je **manjivec** (*a lajhár*). Jako nemárna stvár. V jüžnoj Ameriki živé na drevji. Njegove nogé májo duge srpaste škrample, s šterimi si veje na drevji poprima. Manjivec jej listje na drevji i tü visi na nogáj na dol obrjeni i v toj legi tüdi spi. Tečas zdreva neodide, dokeč je listje vse ne pojo. Te se na tla liči. Vodo na reci pijé. Od máčke je malo věkši.

VI. Turbari.

Stvari turbari majoči tákšo posebno lastivnost, ka na trbühi kakti edno gorvrezano turbo májo, ali samo ti k ženskomi spoli slišajoči i či so pretiskávanoj sili, te svoje mláde v eto turbo denejo i ž njimi odbižijo. Tákše stvári z najvěkším brojom sojo v Austráliji, gde se v čredi paséjo. Gда počívaj, te nájráj na zádnji nogáj stojijo i se na rép naslánjajo. Jako daleč znájo skočiti. Dostakrát je viditi, ka ti miádi z turbe materé glavo vópotisnejo i se tak paséjo. Medtemi stvári je najvěkši

Kengeru (*kénguru*), šteroga zádnje nogé so jako duge prednje pa jako krátke. Má močen, dugi rép, šteri njemi pomága pri skákanji. Kengeru je na ravnici tak hitri, ka

hert daleč za njim ostáne. Tenka siva dlaka kengeruva dá zvrstno kožovino. Tüdi njegovo meso je jáko žmajno. Včási tak na velki zrasté, kak jelen. Ti ovi turbari so dosta ménši.

VII. Kopitari.

1. Konj (a ló). Poznana lepa i hasnovitna stvár. Že v najstarejsi vremeni je bio konj človeki najlübnejša stvár. Nosi i vosi svojga gospoda, šteromi je jáko podan, spre-vájaga v boj i na lov i pomága njemi pri poloobdelanji. Pokriti je s krátkov, gostov dlakov, na šinjekti nosi gribi, v répi má duge žinje, noge so visike pa močne i májo kopita, oči so velike řízive, vüsta visiko stojěča i gibliva. Po fárbi razločávamo belce, sivce, erjávce, vrance. Dober konj razmi vsako mignjenje svojga gospoda. Poznavci konjov spoznajo konjsko starost do 15 leta i više po menjávi zob. Konj se včáka, či se lepo ž njim dene, 30 let starosti, Samec se imenuje: žrebec, samica: kobila, mládi: žerbé. S konjom trbej lepo, pazlivo djáti, ne ga trbej jáko rano v mladosti prégati. Na polágenje i čisto držánje pri konji more vsáki věrt skrblivi biti. Najlepši konji so arabski i engliški, najtrpnejši so ruski, vogrski konji. V divjáčini konjov se nájde ešče cela čreda v Ameriki i v Aziji na travnati ravnici.

2. Osel (a szamár). Prinas eta stvár jáko zapuščena. Na Španjolskom i Taljanskem so v bogšem stálišči držáni. Od konja je ménši, svetle ali temne sive fárbe s čarnim križom po hrbti, dugimi vühami, i malo šopastim répom. Osla májo návadno za pěldo, kakti malo pámetnoga, pa ne po pravici. Jáko varno hodi po najlagoješi i nevarnejši potáj. Pri tem pa je zadovolen slabov krmov. Osličino mleko je prav vráčlivu i se preporačuje proti nehdie.

3. Mula (az öszvér) od konja i osla shája. Za nošenje blága ga núcajo; zná jáko bežati, ali nej tak, kak konj.

4. Zebra (a zebra). Jáko lepa stvár. Čarno dlako má i tak da bi v bele pantlike zasúkana bila. Zebra je v Afriki domá, se malogda, ali nikoli ne dá vkrotiti.

VIII. Preživari.

Preživari to požreto hráno po cajti nezaj v gobec gorpistijo i znovič zgerzéjo.

Govedo (*a marha*) se po tem svojem kákšosti i starosti za kravo, biká, vola, telico ali teočiča imenuje. Razšürjeno je po celom sveti i že od nigda jako nücliva domáča stvár. Govedo je velko, pokorna stvár z okroglimi roglami, zravnim, šürkom čelom, šürkom nosom, z mokrim gebcom s krátkimi, debelimi nogámi. Na vsakoj nogi má dvápajžla, na šteriva stopa.

Govedo dáva človeki vnogi i velki hasek. Dobi od njega meso, mleko, mást, sir, súrutko, nüca se pri vožnji i pri oránji. Z volovski kož se delajo podplati, z krávji i teleči kož pa leder.

2. **Bivol** (*a bival*). Črnkastov dlakov i od vola šürkejše telo majoča stvár. Jako divja stvár. Gда je v kola na preženj, trbej se ogibati vodē, ár pri največ pripetjaj skoli vrēd v vodo odbiži.

3. **Tur** (*a bölény*). V litvanski goščinaj na Ruskem živē v divjem stálišči. Čelo, šinjek njemi je z čarnov i gosťov dlakov pokrita. Krátki, debeli rogljavje njemi naprej stojijo. Jako močna i besna stvár.

4. **Koza** (*a kecske*). Zvékšega se za mleka volo drži tá stvár, nájmre od siromákov, ki nemajo peneze kravo kúpiti. Kozino mleko je zdravo i tüčno i priporáčano pri prsnom betegi. Z mleka se dela sir. Meso mládi kozic je žmajno. Z kože se dela kordovan i beli leder za lače i rukajice. Koza vogradaj dosta kvára dela, drevji skorjo doli z grzé. Záto koza more vsigdár privézana biti.

5. **Ovca** (*a juh*). Potrpliva, bedasta ovca ja že najstarejšem vremeni bila človeki nücliva domáča stvár. Po celom sveti je že odomáčena. Ovca mokročo nikak ne trpi, stale moro jako súhe biti i v gojdno rano, dokeč rosa ne odišla, nej trbej na pašo gnati. Ovca nam dá vuno, meso, lój, kožo za leder, čревa za strüne, blato za gnoj. Ovce vno-go félé betega dobijo.

6. **Jelen** (*a szarvas*). Ta naplepša stvár med preživalci.

V logáj se zdržáva. Od krave je malo měnsa. Má rogláte rogle, šteri njemi vsako leto odkáplejo i pá zraztějo. Mládi rogovje so v začetkí mehki i z kožov i dlakov pokriti. Jelevnovomeso je žmajno, koža se nüca za rokajice, hlače, zapodlog v postelaj.

Jelen.

7. **Srna** (*az ösz*). Od koze je malo věksa. Na dlako i i formo gledoč je jeleni spodobna. Srne dájo dobro divjáčino i mehko kožo. Srnják má krátke rogle, šteri njemi kesno v jesén odkáplejo. Má žmajno meso. Lovci se dosta trüdiji za srnami.

8. **Divja koza** (*a zerge*) je spodobna k domáčoj kozi. Jako bistra stvár bivajoči na ti najviši pečinaj. Golo glávo má, visiko stojéči nos, zgoraj klükaste nezáj zavite, gladke rogle. Divje koze v drůžbi živéjo; na paši postávlajo strážo, šteri celoj drůžbi na znánje dá, či se kákša nevarnost bliža. Má dobro čütejnje, deh, vid i slüh. Že od daleč zapázi lovca. Lov je jáko nevarni na to stvár. Prinas se eta svtár v Sepešvármegjövi i na erdelski planinaj zdržáva.

Divja koza.

9. Severni jelen (a nyargalócz). V severni kráji země živé najhasnovitnejší vsej jelenov, severni jelen, šteri se je

Severni jelen.

odomáco. Samec i samica máta roglé, šteri se dokončajo v male plošnate lopatice. Že gosta dlaka severnoga jelena, šteri má pod šinjekom tüdi gribi, káže, ka je za mrzle kraje namenjen. Za one držele je celo bogastvo. Vse, kaj se dobi od té stvári, se dobro nüca. Dá meso i mleko i koža je za oblek; z rogov se razločna skér dela. Za vožnjo se tüdi nüca, ár ga prégajo pred sani. Pri vse tém je njegov živeš prav siromaški, ár z bradinjom i listjom živé, štera si sam z snegá skopa.

10. **Gamila (a teve).** Tá grda, ali nücliva stvár živé po püščavaj afrikanski i srednje azijatski. Na hrbiti má edno ali dvej püklavi. Eden dén 600 kilogram žmēče odnesé na 7 mile. Gđa se pa samo na jahanje nüca, eden dén 30 mile dalečine obhodi. Žéjo dugu pretrpi i v sebi vodo dugu čisto obdrži; záto včási, če ti potnikи v ti vroči püščavaj nemrejo vodo nájti, si žitek tak obvarvajo, ka v toj najvěkšoj sili

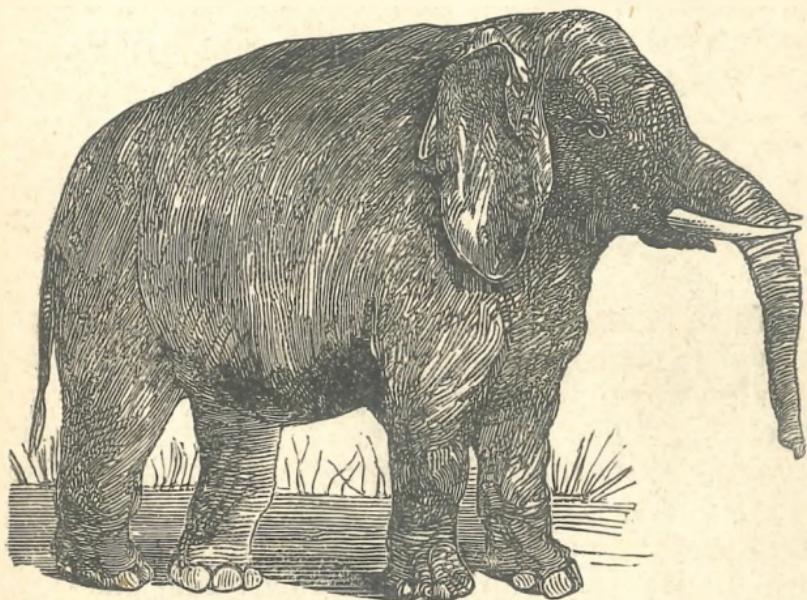

Gamila.

gamilo bujejo i žnjé vodo spijéjo. Na püščavaj gde skoli i z konji ne mogoče hoditi, tam se trštvo z gamilami gordrži. Njeno mleko i meso je za hráno, z dlake pa oblek rédijo.

IX. Pajžlari.

1. Elefant (*az elefánt*). Súhe zemlé najväčša stvár. Odnesé 400 kilogram žmēče. Njegovo telo krije debela, razpokana koža sive färbe brez dlake; velka, debela gláva má šürke vüsta, oči mále, dugi rilec, šteri má na konci nosnic k prsti podoben roqliček, kre dvá kraja z gornji čelüsti má dvá dugiva vostojěčiva kanzobca. Ete kanzobec včási 50 kilogramov teži. Z toga se vsefelé škér napravla. Elefant je jáko čedna stvár. Najimenitnejši tao té stvári je rilec. Té je na vse stráni gibek i premeklivi. Elefant ga zná daleč raztěgnoti, pa nezáj skrčiti i zviti. S tém pobéra hráno, céca vodo; s rilom diha, trobi, žnjim zgrábi

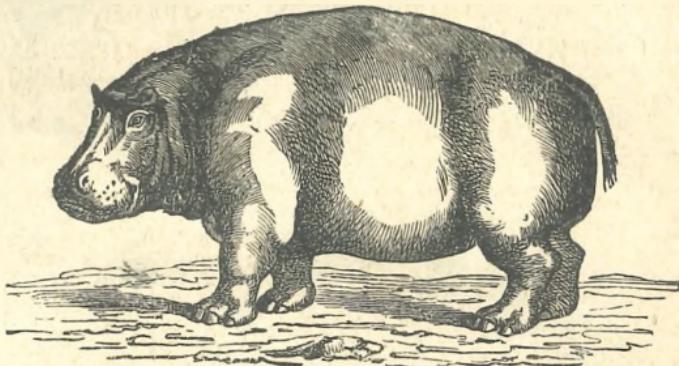
Elefant.

svojga protivnika i ga požené na tla, de ga ešce z močnimi nogámi pokláči. Z onim roqličom zná vsáki list od téla gor-pobrati, ali či je okroten, krajcar prijéti, zglaža žátik vó-vzéti, vozé naréediti i razvězati. Živé v jüžnoj Aziji i v sred-njoj Afriki i se velko starost včáka. 200 let skoro živé. Vstári vremenaj so elefante v boji nücali, zdaj ga za no-šenje bremena i za lov nücajo.

2. Nosorog (*az orrszarvu*). Ménši je od elefanta. Pok-riti je z debelov kožov, štera je razpokana i káže velke gü-

be. Njegovo najhüše orosjē je rog na nosi. Živē v močvarni kraji zhodne Indije i v jüžnoj Afriki.

3. **Povodni konj** (*a vizilo*). Živē kre afrikanski vodaj. Koža je na hrbtni i na dvā strána pét centimetere debela i brez dlake, čarne fárbe. Má velko žrelo i strašne zobé ešče conte razgrzé.

Povodni konj.

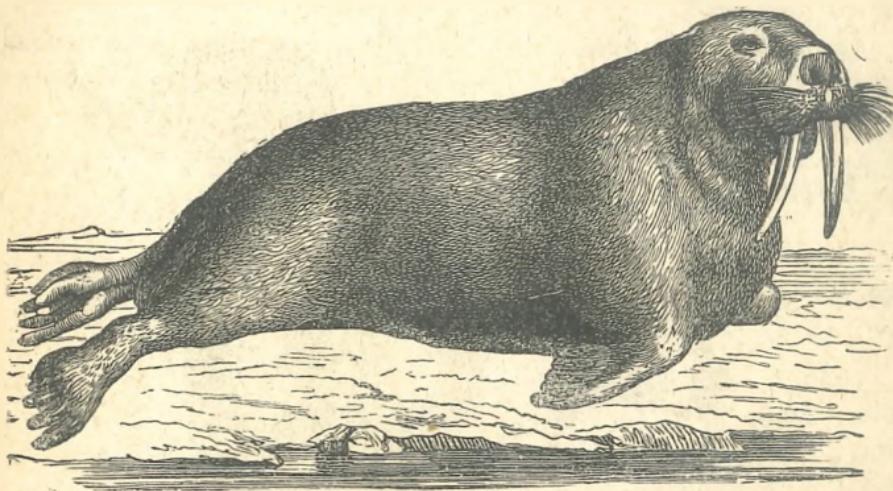
X. Tuleni.

Tulen (*a borjufóka*), ali morski pes, skoro dvá metra dugi, prednje noge so za plavanje priprávlane, te zádnje so pa zrëpom vklüpzařcene. Valjasto telo je zgostov dla-kov pokrito. Gláva je okrogla, na šteroj so vüha ne vidna. Na gobci má duge ščetinjaste bajusi. Morski psi dobro čütenje májo i so jáko pazlivi. Lovijo jih za volo mesá i kože. Za Grönlandce je pač tå stvár jáko imenitna; oni jejo njihovo meso, svetijo si ž njihovov mastjov v dugi zimski nočaj, z conte si delajo hišno skér, z kit si delajo konce i njihovo kožo nücajo za oblek i odejo. Morski psi se tüdi odomáčijo.

2. **Mrož** (*a közönséges rozmar*) je spodoben morskim psom, samo je vglávi malo náčisi. V severnom morji v velikoj vnožini, po sto vklüp živéjo. Tela má brez forme. Z gornji čelüsti njemi dvá kanzobeca vôstojita, šteriva sta na 63 centimetere dugiva; s tema zoboma se po lèdi na prej pomága. Nevarni je lov na to stvár. Ali záto jáko lovijo.

Njegovo strašno erjevenje se na edno vôro daleč čüje i zazové velko vnožino; od vsej stráni se z vodé čarne gláve

z močnimi kanzobci skažujejo i lovca rejši samo náglo bežanje v ládjo. Vnogokrát lovcom ládjo s kanzobci zdrobi

Mrož.

XI. Kitovi.

Kit (*a bálna*) je najvěksa stvár na sveti, duga je do 19 meterov i živé v morji. Kitovi so spodobni ribam, ali splüčami odühávajo i svoje mláde sami pocecávajo. Njegovo telo má velke prednje plavače i se njemi konča v répno plavačo. Gláva sama je tak velka, ka znáša eden třetji tao vse njegove dugoče. V njegovom gobci má ládja z brodári zadosta prestora, gut je pa tak vosek, ka samo te najménše ribe, rake, pužé zná požérati, štere pa z velikov vnožinov potrebüje. Mesto zob má v gobci rozene šibice, šteri je po več sto, z tej se delajo »ribje conte.« Oči nema dosta věkši od volovski oči i njemi na stráni stojijo, gda vüsta odpéra. Vrh gláve na sredi sta dvej lüknji, skoz štere nepotrebajočo vodo vosprička. Okoli mesa grozovitnoga tela je opásani zdebelim špehom, šteri je z ténkov kožov pokriti. Eden kit má okoli 30,0000 kilogram špeha i 1500 kilogramov ribje conte. Z špeha se dobi za mázanje i za kúhanje mást. Za toga volo kite že od nigda jáko radi loviyo, samo ka je to jáko nevarno delo, ár zedním vdárnje-

njom močnoga rēpa ládjo preobrnē. Na sprotoletje skotă mládoga. Zdržáva se v severnom morji.

II. RAZDELEK.

Ftiči.

1. Poprek od ftičov.

Ftiči so razločne velikoče. Májo erdéčo, toplo krv i so s pérjom pokriti. V naturi v nogo ftičov jeste, med temi so vnoži nüclivi človeki, drugi za volo lepoga pisanoga pérja ali za popevanja volo se radi držijo.

Struc (*strucz vagy nyarga*) je najvěksi ftič, šteri živé po afrikanski pūščavaj. Visiki je okoli 2 i pol metera i teži od 40 do 50 kilogram. Krátká perotnice ne so za letanje, pomágajo njemi pri bežanji. Mála gláva, zgornji šinjek i noge so gole, ovtao tela je pri samci čarno, pri samici sivo, perotna i répna péra so pa pri obaj lepa bela. Tá péra gospé za lepotu nosijo. Štruc má samo dvá prsta. Pri bežanji je hitrejší od konja. Hráni se rastlinami, požira tudi kaménje, zemlo. Štruca jajce pol drugi kilogram teži i je za 24 koščeči, samo ka je ne tak žmajno. Toga ftiča za jahanje núcajo.

Najménši ftiči so **kolibriji** (*a kolibri*), šteri živéjo v

Ameriki. Ništeri so ménši od rošča; n jihovo gnezdo je málo, kak pol orehovo lüpinje, jajčica so gombošnice gláve velikosti.

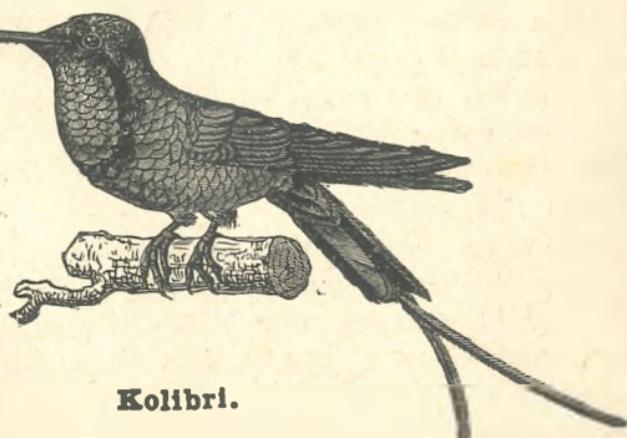
Štruc.

ti nasledüvajočí :

Imenitnejše v našoj domovini bivajoče ftiče mo spoznávali. Znanci vnogo ftički plemenov poznajo, mi mo od etih samo v dvöma tálomo gučali, kakti 1. od **krotki** i 2. od **divji ftičov**.

2. Krotki ftiči.

Vnogo tákši ftičov jeste, šteri se pri hižaj zdržávajo, hráno od človeka dobijo i na človeka reč poslühšajo. Tej ftiči so človeki na velki hasek. To so ti krotki ftiči i med tě se slišijo

Kolibri.

1. Kūri. Poznana i hasnovitna hižna stvár. Kūri teško letijo i se záto malogda s tla vzdignejo. Na glávi je krátko, na šinjeki, hrbti i prsi pa več i se tüdi pokrivalno pérje imenuje, ár so ž njim živáti največ pokrite. Samci so náčišega pérja, kak samica. Domáča **kokoš** (*a tyuk*) má na glávi erděči grebén i na grli ménši erděči podbrádek. **Kokot** (*a kakas*) má na nogáj ostroge. Kūri skrblivoj vertinji, štera jih zná dobro krmiti, velki hasek dájo zbilic i z piščanci.

2. Petelin (*a gyöngytyuk*). Sivim pérjom s belimi pikami. Svoje piščance teško gorhráni. V čási povečeraj se z velkim kričom glási.

3. Pure (*a pulyka*). Za volo žmajnoga mesá se gorhráni. Dosta skrbi, dokeč se pure gorzhráni. Naj bogše je jih tam držati, gde je jih mogočnno zvelkim brojom držati. Nájráj trávo šciple i žúžavke lovi. Puran razprestře répna péra večkrát v kolo i škrčením sinjekom se zglašuje.

4. Páv (*a páva*). Samo se za lepote volo drži. Má lepi plávi šinjek, na glávi pérnato korono, velki zláto-zelenkasti rép s blisčečimi očámi ; njegove nogé so grde i njegov glás je božen.

5. Gos (*a lud*). Jako hasnovitna živát, nájmre tam, gde má vodo i pašo. Zvön mesá i bilic se velki hasek vzeme njenoj pérji. Gosák rad deco nagánja nájmre na sprotoletje, gda žibke bráni.

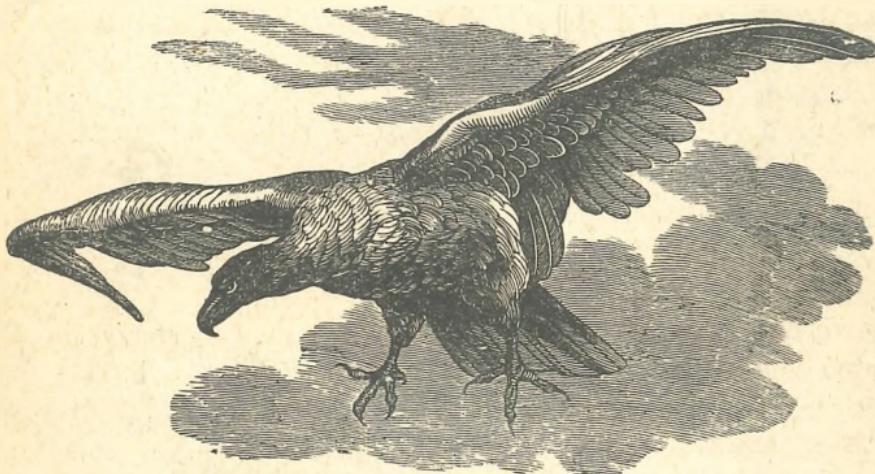
6. Reca (*a kácsa*). Má dobro meso, ali pérje od gosečega menje vredno. Návada je rece z kokvačov datí vőzléčti, ár tá bole na nji pázi, kak reca. Recák lepo pisano pérje má ; včási gda je razčemérjeni, človeka nevarno zná zgrizti.

7. Golob (*a galamb*). V ednom leti osemkrát má mláde. Malo se tá živát odomáčila. Golobje so tak navajeni, ka či se krmijo v gvüšnom vremeni, te vsigdár po krmo priletijo. Toga ftiča v zdášnjem vremeni za nošbo pisma nücajo, ár jako hitro prileti i kama včási v boji človek nebi mogo, tá golob lehko glás prinesé.

3. Divji ftiči.

Med temi divji ftiči sojo jáko hasnovitni, šteri kače, žabe sveta správljajo, ti drugi pa te kvár činéče žüžavke vküplovijo. Žáto velki kvár dela tákse dete, štero ftiče zaprávla, mále lastvice, ali vráble kole. Istina, vrábli vnogo zrnja vósklükajo, ali či té ftič nebi mále žüžavke vküplovo, tej bi v silji ešče več kvára zroküvali.

1. **Orla** (*a sas*). V soji perotáj má velko moč, leti lehko dugo i visiko, má močen klün, šterí je zgoraj na konci klükasto zaviti, nogé so močne z zakrivlenimi i špičastimi škramplami. Nájráj se na visikaj planinaj zdržáva. Ništeri orla je tak močen, ka škramplami edno tele odnesé. Té ftič mále ftiče jáko zaprávla.

Orla.

2. **Vrana** (*a kánya*) je vse čarna, tüdi klün i nogé so čarne. Živé v tivaristvi i se hráni merhov. Dá se krotiti i se navči reči povedati. Krádne rada svetlo blágo. Najvékši vsej vran je kovran, šteri je lovskim stvárim celo škodliví. Vrane dugu živéjo.

3. **Sraka** (*a szarka*) je znána že njénim škrgetanjom. Skos skáče.

4. **Jástreb** (*a vércse*) je grdi ftič. Strašno je požréči. Tem je spodoben **sokol**. On má od koréna zakriti zgornji klün, ostre, špičaste, močno zakrite škrample i bistro oko.

5. **Sova** (*a bagoly*). Má več plemena. Toje nočna stvár; po dnévi jo neviditi, ár se svekloče boji i záto sidi tūho i mirno v svojem koti na stárom zidi ali med vejom go-stoga drevja. Po dnévi jo drázdžijo drugi ftiči; večkrát jo celi šereg pregánja. Naj-vékša sova je **velika vüharica** (*a fules bayoly*). Máloj divjáčini i kürečini je nevarna, záto je škodliví ftič. **Čuk** (*kun-vik*) je po Europi največ razšürjena sova, májo ga za mrtvečkoga ftiča. Čeden človek se od glasa čuka neboji, ár tě ftič rávno tak ne vej, jeli stoj merjē ali nej, kak štokoli drugi nej.

Velika vüharica.

6. **Štrk** (*a golya*). Bele fárbe je, klün i noge má erdēče. Štrk je rad v bližini človekom i gnezdi na strehaj. Samo na leto k nam pride i vjesen pá odide v Afriko i v Azijo, gde prezimuje. Nájráj se v močvarjasti mestí zdržáva. Kače i žabe zaprávla.

7. **Žerjáv** (*a daru*). To je znameniti ftič s sivkastim pérjom pokriti i má duge čarne noge, biva po močvarni kraji severne Europe i Azije. V jéseni se seli v veliki tivarističaj proti jügi. Návadno letijo tej ftiči, kak V litera. Najmočnejši žerjáv leti najnaprej. V nisteri mestaj so žerjávova pérja drága.

Žerjáv.

8. **Čapla** (*a gém*). Nájráj se pri vodaj zdržáva, gde lovi ribe i pobéra ribja ikre. Sam stoji tiho i večkrát ne-

pregenlivo na ednoj samoj nogi skrčenom šinjekom i tak čáka, dokeč kaj v vodi ne zavára.

9. **Labüd** (*a hattyu*) je lepa čista stvár i lepo je viditi, gda svojim čisto belim pérjom, šegavo zavitim šinjekom po vrh vodě plava.

10. **Sloka** (*a szalonka*) má dugi, tenki, i ráven klün, je nisiki nog i má oči daleč od klüna naléčena. Jeste več plemenov slok. Vse pregánjajo za volo žmajnoga mesá. So jáko plášne i se vgrmovji i trtji skrivajo. Strelajo se na sprotolje i v jesén.

11. **Bibic** (*a bibicz*) je tak velki, kak golob, na glávi má lepi pérnati püše. Bibic je jáko šaljivi ftič, sem tam krožano leče i vsigdár kriči: bibic! Nji jajca so jáko žmajna.

12. **Pelikan** (*a gödéng*) má dugi, šürki klün, na šterom njemi visi veliki kožnati mehér ali vreče. V to vreče sranjüje na lovlene ribe, štere sam poje, ali pa svojim mládim prinesé.

13. **Dropla** (*a tuzok*) má kokošji klün i na podbrádi má doliviseče bajusi i vötternični rép. Živé po ravninaj zhodne Europe i tüdi pri nas.

14. **Jeréb** (*a fogoly*) i **prepelica** (*a fürj*) žmajno meso máta. Tema ftiča gnezda ne trbez zaprávlati i žneci naj nelovijo mláde.

15. **Škvorjáneč** (*pacsirta*) je oznanávlaš bližece proletje. On popeva i füčkáva, zdiga se od tla proti nébi. Dosta žúževkov zapráví.

16. **Slaviček** (*a fiilemile*) je kral vsej pevcov. Njegova pesem je jáko lepa i njegov glás močno donéči. Prosto pérje má, tak kak te siromák človek oblek, ali záto za volo lepoga pevanja je najlublenejši ftič. Pevci

Pelikan.

Dropla.

so tudi : strnáp (*sármány*), čisek (*csiz*), pastaričica (*barázda billegető*), vrábeo (*veréb*), konoplenka (*kendericze*), lastvica (*fecске*), kos (*rigó*) i več drügi, šteri vnogo žüzevkov zaprávijo, záto té ftiče ne trbej loviti.

17. **Kukovica** (*a kakuk*) je po svojem glási dobro poznana, zdržáva se po naši goščaj. Kukovica je plávi ftič, težko je njo zaváratí, ár se po gosti drevni vrehi skriva. Velikosti je golobi i má klinasti rép. Njéna posebnost je to, ka si samica ne zležé sáma jajce, nego je podmeče v gnezdo málím ftičom. Mláda kukovica je strašno požrejna i návodno poje právo deco svoje krühne materé. Njéna hrána so žüžavki i kosmáte gosance nájráj lübi.

18. **Deteo** (*a harkály*) má vnogo plemenov; z žüžavkami se hráni i dosta haska včini.

19. **Hupkaš** (*a bùdòs banka*) je záto té imē dobo, ár se tak glási : hup ! hup ! Jako ne snajšna stvár. Vsigdár v gerdoči rova. Na glávi má lepo pérje, štero večkrát razprestré.

20. **Škvorc** (*a seregely*) živé v veliki drüzbaj, šteri delajo po jütraj i večer veliki hrüb. Navči se ništore reči gučati i pesmi füčkati.

III. RAZDELEK.

D v á ž i v o t n i c i .

Dváživota stvári se záto tak imenujejo, ár tej v vodi i na súhoj zemli tüdi živéjo. Etakši so : kače, žabe. Njhova krv je mrezla. Med temi stvári so vnogi jáko hasnotivni. Ništeri se človeki za hráno núcajo, kak ta **vaganca** (*teknös békä*), **žaba** (*zöld békä*), zdrügimi se pa ti ovi stvári hrániyo. Poleg toga tej vnoge škodlive stvári zaprávijo.

Žabe mühe i škodlive črvi, **küščari** pa žüžavke lovijo.

Sojo med njimi ništeri nevarni, najmre šteri v ti vroči drželaj sveta živéjo. Pri nas so kače ne škodlive, samo edna, **vipera** (*vípera*) má čemér. Kače májo glatko, valjasto, brez nog telo, štero svijajo, giblejo po zemli. Njovo žrlo i gut se jáko raztěže odzajaj zakritimi zobmi,

steri nijm pomágajo pri požiranji. Svojo hráno jáko pomali požerajo. Nasite so nemárne i te jih je lehko bujti. Jezik májo tenki, jáko giblen i naprej razcepren.

Velikanska kača (*az óriás kígyó*) imé má od velike moči, ár drúge živáli k drevi povije i vküpstere i te požré. Duga je okoli 7—10 meterov.

Velikanska kača.

Čemérnate kače so :

Vipera, štera se v srednjoj Europi po nisikom grmovji, pod kaménjom, vlüknaj i pod drevni koréni zdržáva. Na 60 centiméter je duga. Vipere pik je celo nevaren. Paziti trbej, ka se čemér hitro z rane odprávi i tüdi s cécanjom, mujvanjom, zrezanjom i žgánjom z železom ; paziti trbej, ka se telo pri rani močno podvěže, ka se čemér naj ne razsiri, pred svem pa naj se zvráčitela pomoč íšče.

Amerikanska ščergetača (*a csörgökígyó*) je celo čemérnata, njéni pik mori v ništeri minutaj. Na konci répa má ščergetec z roženi rinkeci i toga glás človeka na nevarno stvár opominja. Svinja eto čemérnato kačo rada jej i to svinji nikaj ne škodi.

Naočálka (*a pápaszemeskígyó*) domá je v zhodnoj Indiji, je tüdi nevarna čemérnata kača.

Kuščari (*küsčar-gyik*) so poznani stvári z dugim répom na nisiki nogáj. So sivi ali zeléni, živéjo v lüknaj i se

nájdejo po celoj Europi. To so bistre, neskodlive stvári, šteri se hránijo z žüzki i glistami.

Velikanski kūščar je **krokodil** (*a krokodil*), šteri zivé v afrikanski vodaj. Dugi je do 8. metera i strašno hüda stvár. Njego vo do vüh prekláno žrelo má velike ošpičene žobé. Celo telo je pokrjito s trdov kožov. Dostakrát v vodi z répom ládje prevrže, ali ovak zládja človeka vópopádne.

K našim domáčim kūščarom se računa tudi **slepec** (*a vak kigyo*), stvár valjastoga tela. Slepec nema nog i je kačam podoben. Či ga vdárimo, raztrgne se na dvoje.

K dváživotnici se sliši **pozoj** (*a sárkány*), to je jáko krotka mala stvár i v zhodnoj Indiji živé.

Vagance májo krátko, šürko telo, skrito med dvej trdi koriti, med šteri potégne glávo, nogé i rěp. Z toga korita se glavniki i več drüga škér dela. Vagance so neškodlive, počasne stvári, štere se hránijo z rastlinami i živéjo po vroči drželaj.

IV. RAZDELEK.

Ribe.

Ribe so povodne stvári i so si živlenje v vodi celo priredile. Ribe so po stranej stišnjenoga i na obá konca poostrenoga tela, šteri má na več mesti plavote, šteri služijo ribam za gibanje v vodi.

Conte i čontice májo ribe preveč vnogo. Májo erdečo, mrzlo krv i dühajo s škrgami. Vodo, štero je riba z vüsti požrla, med škrgami vópisti. Ribe ležéjo mala, měhka jajčica, štera se ikre imenüjo.

Krokodil.

Imenitnejše ribe so :

1. **Ščuke** (*ščuka — a csuka*), tá zgrabljiva stvár, štera v vodi vnogo mali rib zaprávi. Ščuka má žmajno belo meso.

2. **Krapi i šarani** (*šaran — pony*) so jako porodlivi i se vse posvéd nájdejo. Jako se ribijo.

3. **Glavatica** (*harcsa*) včasi na tak velko zrasté, ka više sto kilogramov teži. Má jako tüčno meso.

4. **Viza** (*viza*). To je vnaši vodaj najväkša riba. Včasi 6 sto kilogramov teži. Zmorja pride v Dünaj. Jako požrejna stvár. Od ete ribe se dobi te mehér, šteroga pri čiščenji vina nücajo.

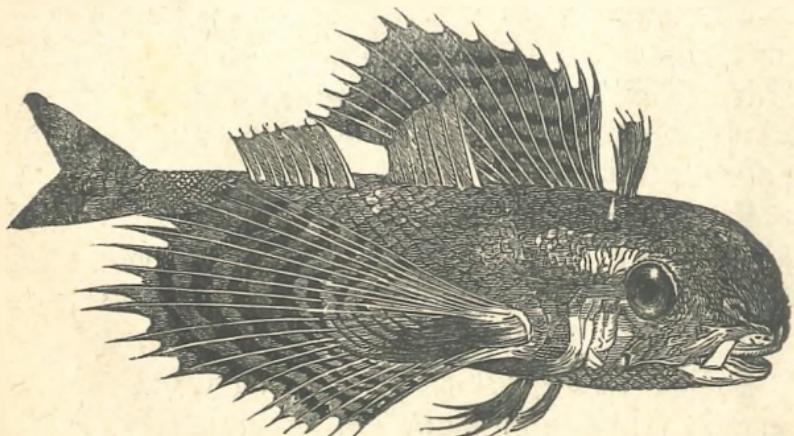
5. **Piškori** (*piškor — csik*) so dugoga, gologa i ténkoga tela. Nájráj se v posti lovijo.

V morji ešče večfele rib jeste, kakti :

1. **Slaniki** (*slanik-héring*), šteri je vnogomilijonov v severnom morji. Eta riba se zvelkim brojom lovi. Posühši se, te se osoli, pa se tak razpožle po celom sveti. Zdravo jestvino dá.

2. **Trske** (*a tökehäl*). Tá riba se po nemškom za »Stockfisch« imenuje. Nájde se v severnom morji i se posühši na trdo, kak les, v vreloj vodi se pá razkúha.

4. **Požéran** (*a czápa*) je najväkša riba, šteri je celo po 10 meterov. Živé v morji i je za volo svoje moči hüdi zgrablivec. Návadni požéran je stráh morskim stvári i morjancom, imenuje se tüdi človeka žérac, šteri je že celoga človeka požro. Okroglasto telo se končuje v močen, mēsnat rép. V gobci má nasajeno več močni zob.

Leteča riba.

4. Leteča riba (*a röpüllöhal*). Eta morska riba zná na 300 stopájov leteti i v letejnji včási na hajove spádne na velko veseljē morjancom.

II. Šereg.

Brez hrbetnici, ali brez čontnici.

1. Rošči.

Pri rošči je telo na tri tāle razdeljeno, májo štiri krila, gornja so roženasta, spodnja pa kožnata, májo grižēča vústa, šlátalnice i šestero nog.

Nábole znáni je návadni ali **erjávi rošč** (*a cserebogár*), šteri je deci kak sprotoletja oznanjüvlec na veseljé, vérti je pa te najvékši kvárdelaš. Konec velkogatrávna (*apríl*) ali začetek risalščeka (*május*) se prinas pokáže, te najmre, gda je že največ drevja obzelénilo.

Rogláč (*a szarvasbogár*), naš najvékši rošč, má rogláste zgornje čeliústi.

Najvékši rošč na sveti je jüžno-amerikanski **herkul** (*az óriás szarvasbogár*), šteri je 13 centimeter dugi. Má na hrbiti dugi rog, pod šterim je pa ešče drügi.

Zláta minica (*az aranyos bőde*) je zláti bliščéči rošč, šteri se po ogradaj na cvetji na gostoma nájde.

Ivánščica (*a szent jános bogár*) vseti v kmici s svojimi zádnjimi obročki na trbühi. Samice ne so krilate i svetijo bole kak samci.

Vrtari (*vrtar — a szu*) vrtajo les.

Škripec (*a czinczér*) s cimetovnov fárbov s čarnimi nogámi, šteri se glási, či ga v zapretoj roki k vúham držimo.

Božika (*a hétpöttösbőde*) je okrogla, má erdéča krila s sedmini čarnimi piknjami.

2. Metüli.

Metüli so za volo svoje fárbe najlepši žúžki. Četvēra celo ednáka krila so s nikšim prahom pokrita, šteri njim lepoto dá, ali se tüdi rad zbrishe, či se metül pri perotaj prime. Telo metülov je razločno, na troje tálov razdeljeno. Na glávi májo velke oči, dvoje šlátalnice i votoe rilec, šteroga znájo zviti i pá vtégnoti i šterim tüdi mēd z cvetlic cécajo. Metüli ležéjo jajčica, z šteri zležejo **gosance** (*gosanca — hernyó*). Tej májo močne čelüsti i so neznáno pozrejne, v ništeri leti, gda ji dosta jeste, z drevja listje do golaga dol pojejo. Jako potrebno je záto, ka se gosance zalege naj zaprávijo. Po vremeni, v šterom metüli lečejo, se imenüjo *d n ē v n i k i*, *m r á k n i k i*, i *p o l n o č n i k i*. Dněvníki so najlepši. Najménši metüli so **moli**. S srebrno sivi kril i njihove gosance nihájo po obleki, postelaj i na vunastom gvanti. Oblek se more večkrát zprášiti, ka se obvarje od tej škodliví moli.

Sviloprejec (*a selymér, vagy selyembogár*), šteri se sliši med polnočjake, je edini metül, šteri človeki nüclivi. Belnate farbe je z debelim telom. Njegova gosanca je belnato siva, gola, má 16 nog.

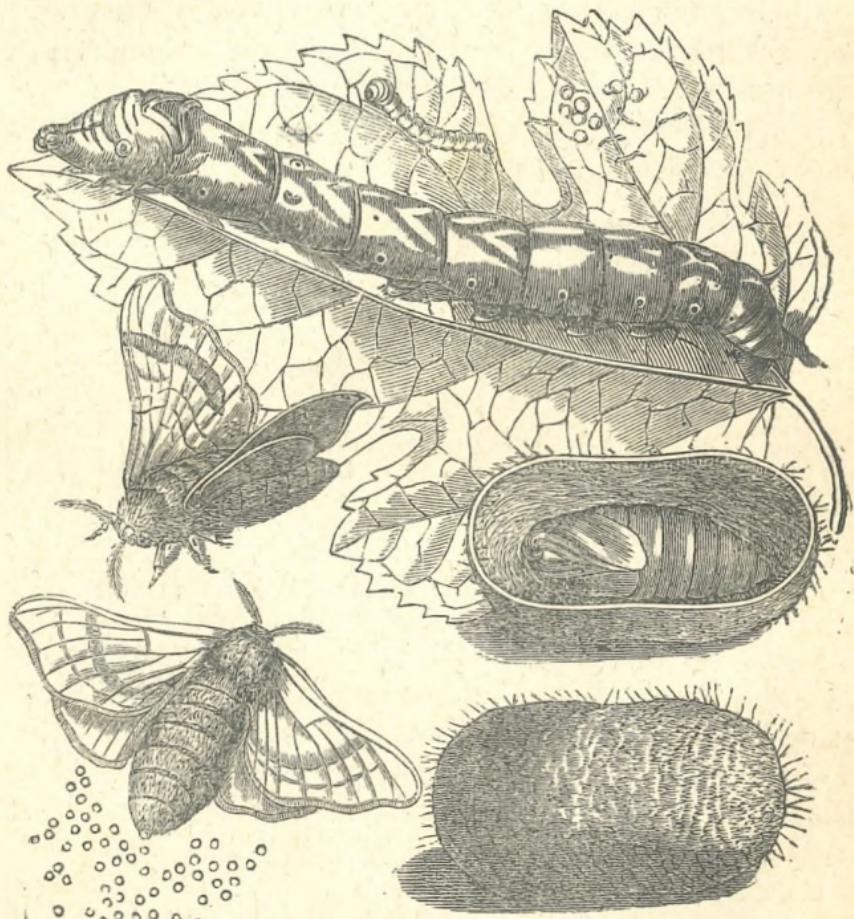
Njegova prva domovina je Kitansko, gde so že v prvejši časi svilo delali. Od peržinski trscov v Europo prinéšeno svilo je bilo že 200 leti pred Kristušom tak drágó, ka so celo vladarijčne kralé za zaprávlaše meli, či so svilnate obleke nosili.

Po pripovedki sta bilá dvá grčkiva redovnika v polovici šestago stoletja prinesla jajčica sviloprejca v Cárigrád v svoji votli potni palicaj; z Cárigráda se je potom sviloreja dale razšerjüvala. Zdaj se svilarstvo v Europi v dosta mesti z velkim hasnom dela, nájmre na Taliankom i jüžnom Francoškom.

Samica (sviloprejka) zležé od 200 do 500 jajčic, štere so ménša od prosá. V sprotolejšnjem toploči se zjajčica zležé mála gosanca, štera hitro rasté, jako parovno jej, večkrát novo kožo dobi i naslednje se zapredé v zavitek, šteri je skoro ednáke velkoče, kak golobeče jajce. Ka se

gosanca celo zapredě, potrebuje 4 dni. Prek 18 do 20 dni prederě metūl te zapredek.

Svilorejci ne dopustijo, ka bi metüli vsáki zapredek pretrgali; buje se záto buba v toj svilnoj hiži spárom včasi, kak je tá hiža dogotovljena. Na toj hižički je trojno svilo; zvönešnja je z sirove niti; srednje je právo svilo, štero je okoli 330 meterov duga i se kak s klopká odvujati dá. Z notrešnja je jāko zmešana. Poprek se dobi od 4 kilograma pol kilograma zvujanoga svila. Eden kilogram se po 250 po 300 ranjški plačuje.

Sviloprejec. *)

*) Odzgoraj eden list malinoga dreva, na tom z jajčica idoče gosance, edna ménša i věkša vőzrašena gosanca; sviloprejec i sviloprejka, eta slednješnja svoja jajčica půščáva, edna hižica je cela, edna na dvoje vrezana i v toj se buba vidi.

3. Konjiči.

Zeleni konjič imē má od toga, ár je napičena gláva spodobna malo konjskoj. Skáče po polji i trávnikaj i má za to zádnje nogē posebno duge. Má duge šlátalnice i eden pár lederni kril, eden pár pa kožnati. Záto krilo od krila glasno škriple. Največ škode dela **konjič selivli** (šáška — sáska). Pri nás je retki, njegovo domovino je nájmre Azija. Imē je dobo po svojem potovanji. Kak roj okmiči obláke i nébo i poje, gde se stávi vse, kaj je zeleno.

Esi se sliši škripajoči **smerček** (*tucsök*), **stenica** (*poloska*), **buha** (*balha*), i **vūš** (*a tetü*) se tam zadomáčijo, gde je velika nesnajžnost; záto lübi snajžnost.

Podgedec (*a körönséges áska*), se v zemlé v fluknjaj zdržáva i rastlinam korenjé podje i velki kvár zroküje.

Podgedec.

4. Včéle.

Včela (*a méhe*), je od ednoga centimetera malo dugša, je čarno sivoga, kosmátoga i valjastoga tela, na šterom razločávamo tri tále, nájmre glávo, prsi i zádnjek. Na glávi má dvoje oči i poleg tej na temeni troje ednostávne piknjaste oči, na dale krátke, nitkaste, nalomlene šlátalnice i ošpičeni jezik. Na prsaj so za raščena 4 kožnata krila, z žilicami preprežena; prednja so vékša od zádnji. Má 6 nog, pri šteri je prvi od zádnji nog pri delavcom lopatast i kosmáti, na té nogē si nabérajo cvetni práh. Zvön sameca májo vše včele v zádnjem tali žálec, s šterim občutljivo pikajo. Živé v držbi v roji ali v koši.

V ništerom koši je od 12,000 do 20,000 včeo, med temi je edna samica, matica ali kralica, več sto samecov i

veliki broj delavcov. Matica se pozna po svojoj velkoći i dugom teli, od samecov se tüdi z žalecom razločuje. Či te je včela piknola, potégni z rane žálec i devaj na pikneno mesto vlažno zemlo.

I. Kralica (*királyné*).

Po piknji včela návadno zgine. Včéle naprávijo človeki měd i vosk. Jarpe májo mále hižice, v vsáko hižico zležé kralica jajce. Z tej se zležéjo mláde včéle. Vse to trpi 20 dni. V drüge hižice pa devajo včéle měd. Či več kralic, te edna to ovo buje, ali se zništerimi delavci odseli. To

II. Samec (*here*).

III. Delavec (*dolgozó méh*).

se godi na sprotolje, gda röji püščajo. Gda leto miné, te delavci samce vörozenéje i tej v mrazi poginejo. Či kralica v koši prejde, i se drüga od nikod ne dá, pozgübéjo se vse včéle.

5. O s e.

Návaden oseo má četvëro kožnati, ne ednáki kril, na glávi i na prsi je čaren z žutimi rinkami, odzajaj je remeni s čarnimi obročki. Oseo má žálec, proti njegovomi piki pomága zvodov z mejšani salmiak. Oseo živé držbeno v velkom broji i sí delajo na ploti, drevji i pod strehami okroglo gnezdo, šteroga si z leseni drobtin i svoji slin delajo. Pri osaj so tüdi samci, samice i delavci. Živé sladkoga sadü i z mesá.

Naša najvékša osa je: sršen (*a darázs*), štera gnezdi votlinaj drevja.

6. Mravlé.

Mravla (*a hangya*) živé tüdi v veliki družbaj, šteri stoji tüdi z samecov, samic i z delavcov. Mesto žáleca májo mravle na zádnjem tali tak kak edno gobo, v šteroj májo ostro vlogo, imenüvan mravlinska slina; mála ogradna mravla má tüdi tenki čemérnati žálec. Mravle májo svoje gnezda (mravlišče — *hangyaboly*) kre potáj, v logáj, na njivaj, i si ga delajo z šibic drevja, peska, zemlē. Z svojega mravlišča májo vnogo poti, po šteri skoz sém-tam hodijo. Mravle lübijo sladkočo i z obhodijo jestvine srambe, gde měd, grüske, slive, grozje iščéjo. Pa tüdi so na meso požrejne, ár mrtve stvári i ftiče čisto objejo. Či je mravlišče celo dopunjeno, se ji ništeri odselijo. Mravle ležéjo jáko mále, kak mleko, bela jajčica.

7. Mühe.

Mühe (*müha* — *légyl*) telo má tri tále. Na glávi má dvoje veliki erdeči, negiblivi oči, šláotalnice i raztégnjeno cecalo, štero je na konci razsürjeno. S tem cécajo rastline vlogo, znájo tüdi měd lizati. Na poplataj pod škrampliči má dve mehki keljivi blazinici za poprimanje na gladkom blági, kak na glazi. Ležéjo jajčica v gnoj, v plüvalnike.

Mesárska müha je velika můha, štera strašno brni i či hitro z hiže ne more, se v glaš na okni zaletáva.

Goveči obád (*a marha bögly*) je tak velki, kak mesárska müha. Govedi i konjom krv céca.

Komárji (*komár* — *szunyog*) so krvžéndni žüžekí, samo samice pikajo, i pijéjo krv, samci se pa hránijo s rastlin-skov vlagov.

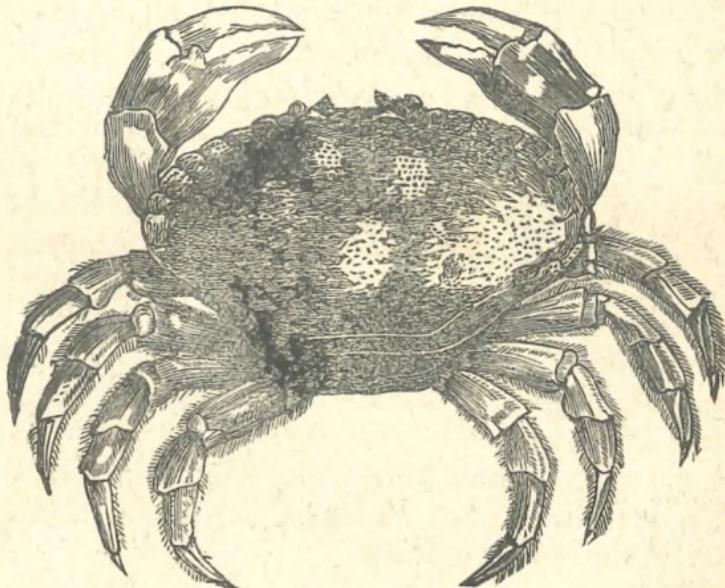
8. Mrežo krilci.

Pri sénčasti potokaj vidimo nagostci letati te tak imenüvane káčje pastere. Tej májo 4 oknasta krila z žilicami preprežena, ednáko mrežam. Telo se sveti medinske fárbe. Gláva je velka i nosi velike oči. To so zgrab-

live stvari, štere lovijo mühe i druge ménše stvári. Mrežokrilci májo vnogo plemenov, od tej se opomemo od ednodnevnice (*tiszavirág*). Tá stvár má svoje ime od krátka-ga vremena svojga živlenja, ár živé samo ništeri vör. Na vodi Tise i na ništeri mlakaj na nižnjem Vogrskom v risálšček (*május*) meseci eden dén ji vnogo vnožino jeste.

9. R a k i.

Najnavadnejši je potokni rak (*a pataki rák*), šteri se po celoj Europi nájde po potokaj i vodaj, gde se v lüknje i pod koréne skriva. Po večéri se ritlansko prikobáca z svojga skrivališča. Za hráno si išče žabe, pužé, črvé i druge mále stvári, jeli so živi ali mrtvi. Pokriti je strdov, čarno zelenom lüpinjom, štera de pri kúhanji erděča.

Návadna rakovica.

Z glavov je vküpzašen sprsami, členkasti rēp má nakonci plavote. Má 5 párov právi nog, prednje spreme-njene v škárje za prijmanje i stiskanje. Slátnice so duge. Raki zrastéjo odtrgani nezáj, kakti šcipalnice, škárje, v sili je ešče sam pisti, ka se li reši gvüšne smrti. V jakobeščeki

(*julius*) i měšnjeki (*augusztus*) zrasté njim pod stárov lüpinjov nova, i stáro si slečjo. V želoci nájdemo mále, kak grahovo semen veliko vápneno zrno, tak zváno **rakovo oko** (*rákszem*). Raki se z jajčic ležéjo, šteri so ribjim ikram podobne.

Sojo tüdi krátko rěpni raki ali rakovice, med temi je **návadna rakovica** (*közönséges zsebrák*), štera má šürki prsni tao z glavov zaraščeno i krátek rěp, šteroga nemremo závarati, ár je zavijan. Morski rak je potoknomi raki podoberen, samo ka je dosta věkši, koli 50 centimeterov dugi

10. Pávuki.

Čudna so pávuka pavočine. Na konci zádnjega tála májo pávuki bradajice, štere májo pá jáko velike lúknjice, z šteri tečé pavukinska vlaga, štera se na zráki v tenko nit strdi, z té niti je pavučina spletena. Tá nit je tak ténka, ka 14 jezér té niti so vlása debeli.

Hižni pávuk (*a házipók*), šteri nam svojo pavočino po kotej nalečuje, gde mérno čáka, ka se vlovi kákša žuževka.

Križnati pávuk (*a keresztespók*) s križom i belimi piknjami na hrbti razprestráva vednáko spostávleno kolossalno mrežo, z središča té pavočine so potégnjene rávne niti. Križnati pávuk sedi sredi mreže i čáka.

Škorpion (*a skorpio*) pokriti je z roženov kožov, má škárjam podobne ščipalnice i voski zádnji tao z votlin čemérnetim žálecom i osmero nog. Njegove škárje so ne nogé, kak pri rakaj. Skrivajo se po kmični mestí, živéjo v roči držélaj, po noči ido na lov. Škorpion je nevarna stvár. Domá je v jüžnoj Evropi i v Afriki.

11. Črvi.

Črvi (*črv — a férég*) so sklenjenoga, valjastoga i mehkoga tela brez vsej kotrig, štero je očuvesno na sklene razdeljeno. **Dežčévník** (*a földi giliszta*), ali dežčévna glista je eden peden duga i debela kak pera cev; njéno telo je er-

déčkasto. Živé v vlažnoj zemli i pride li ponoči, ali pri top-lom dežči na pre. **Pijajce** (*a piócza vagy nadály*) slúžijo človeki za odstranejne krvi ali samo te, či že drúgo vrástvo ne hasni. Nájdejo se v mlakaj. So okrogloga, napre šéršega i odzajaj ténšega, sklenastoga tela, šteri má na obá konca cecalo. Od drúgi črvov se posebno v tom razločüjo, ka májo v vüstaj tenke zobe.

Ništeri črvi živéjo v črevaj drúgi stvarej, kakti te gliste, štere sojo ešče v človeči čreváj.

12. Mekošči.

Puži (puž — *csiga*) so mehke kože z razločnov glávov, na šteroj sta 2 do 4 šlátalnice, štere lehko notri potégnejo; na črevi májo měsnati podplat, po šterim lazijo. Oči sedijo večkrát na konci šlátalnice.

Školjke (*kagyló*) májo brezgláve telo, štero je pokrito s kožnatim, vlažnim pláščom. Za obrambo so zaprete vappeno hižo, na znotrejšem stráni tej lúpim se hránijo s mühšicami, pa záto morejo hižico odpirati i zapérati. Najbole znáne školjke so **morska školjka** (*tengeri kagyló*), **malarska školjka** (*festő kagyló*), **romarska školjka** (*zarándok kagyló*) **ostriga** (*ostriga*), štera jåko žmajno jestvino dá.

Korali (*koral vagy ékesburjány*) v morji živéjo. Na to formo rasté, kak košavo drevo. Erdéčo fárbo má. Z korala se večfele lepota rédi.

Močavníki (*ázalagok*) so jåko málí, prostomi okej nevidlive stvári, šteri se po močvarji i po drúgi vodaj zdrzávajo.

II. Glávni tao.

Nárástvo.

Rázum i razdeljenje nárástva.

Za náras se imenuje tráva, korine, grmovje, drevje, silje i vse drügo, kaj rasté z hránenjom, ali nemá moći se od svoje vole gibati.

Nárase razdelujemo na dvá tála, kakti : na domáča i tüjinske.

I. T a o.

Domáči nárasí.

1. Razdeljenje nárasí domovine.

Nárasí domovine na osem razdelekov razdelujemo, šteri so nasledüvajoči :

1. Nárasí silja, 2. nárasí ograda i vérstva, 3. nárasí lepševanja, 4. drevje sadü, 5. divje drevje, 6. grmovje, 7. čemérnati nárasí, 8. nárasí vračenja.

2. Nárasí silja.

1. **Pšenica** (*a buza*) má štiri stranski ošpičeni klás ; pšenica potrebuje zadosta toploče i dobro zemlo. Pšenica je tüdi járna ali zimska. Pšenično zrnje dá najbogše i najbole belo melo.

2. **Žito** (*a rozs*) je naše najhasnovitnejše silje, ár v ti največ mesti dá lidém vsakdaněsnji krüh. Žito je zimsko i járno.

3. **Ječmen** (*az árpa*) má štiristranski klás ; zimski i kaša ječmen se povsed seja. Z ječmena se dela ječmenova kaša ; največ se nüca za kermlejne i za delanje pive.

4. **Oves** (*a zab*) zrastē skoro v vsakoj zemli. Oves je najnávadneša konjska krma.

5. **Hajdina** (*a pohánka vagy hajdina*) má lepo belo cvetje, z šteroga včele měd nosijo. Z hajdine narejeni měd je malo vreden; jáko je voden; z hajdine kašo i žganke delajo vertinje. Našega orsága v nižni kraji se ne pova hajdina.

6. **Kukurca** (*a tengeri vagy kukoricza*) je z jūžne Amerike prinešena. Zrnje kukurce dobro i zdravo melo dá. Žezej dobro zemlo. Pečeno ali kúhanoo mlečno kukurco vnogi radi jejo.

7. **Proso** (*a köles*) má prav drobno i okroglo zrnje, dá jáko sitlivo hráno, samo ka vsaki želodec ne vej obdelati. V stopaj se s prosá pšeno naprávi.

8. **Riž** (*a rízs*) shája zhodne Indije, pa se pova po vsej topli mestaj; prinas se v ednom mesti že tüdi pova i je jáko roden. Belo i trdo zrnje je potrebno vposebni mlinaj oluščiti. Riž dá jáko sitlivo hráno.

3. Náraši ograda i vérstva.

1. **Lük** (*a vöröshagyma*) je pokriti s lüpinjastimi listi. Lük se pova sploj za kühnjo. Nüca se v hráni, ali ovak jesti je tüdi dober nájmre sirom.

2. **Česnek** (*a foghagyma*) je za jestvino jáko zdrav, samo ka ki večkrát česnek jejo, naj si vsáki hip vüsta stoplov vodov vőzaperéjo, odegnevši česnekovo vonjüho.

3. **Zelenjáva** (*a zöldség*). Špinjača (*a paréj*) má ošpičeno listje, najranejša zelenjáva.

4. **Zelje** (*a káposzta*) se sadí v ogradaj i na poli. Jeste več plemenov: Glaváto zelje (*a fejes káposzta*), pri šterom je listje v glavo stišnjeno. Z toga plemena se dela kisilo zelje; kolerába (*kalaráb*) z okroglim kocenom; karfióla (*virágos káposzta vagy kartífiol*) z mésnatim cvetjom.

5. **Šaláte** (*a saláta*). Ogradna šaláta se povsedi sadí, jeste več plemenov; glavnáta, protoletnja, zimska. Znána šaláta je tüdi indivija.

6. **Tikev** (*a tok*) pognojeno zemlo lübi, gde na velike zrastéjo, ništera je do 100 kilogramov žmetna.

7. **Oburka** (*uborka*) má dugasti sád, šteri je pred zrljenjom zeleni. Nedozorjene oburke se za šaláto jejo.

8. **Dinja** (*a dinnye*) má okroglastí i jajčasti sád, šteri je pokriti s sveklo-zelenim mrežastim lüpinjom, i má žuto, sladko i žmajno dišče meso.

9. **Grah** (*paszuly*), **grashič** (*borsó*) i **leča** (*lencse*) dájo jåko hranivo i zdravo jestvino. Skoro tak hráni, kak meso.

10. **Repa** (*a répa*) má vnogo plemenov, šteri lehko jestvino dájo; se najbole za živino pova. Zednoga plemena repe se cuker dela, to je ta cuker repa.

11. **Špárgeo** (*spárga*) je náras z debelim korénom, z šteroغا se na sprostolje měsnata mladika poženē, štera je sladki jed.

12. **Krumpiša** (*a burgonya*) domovina je júžna Amerika odkec je v 1565 leti v Europo prinešeni. Krumpiš se povnožuje s sajenjom i te se krumpiš pri oči razrejže. Z semena se tüdi pova.

13. **Petržeo** (*a petrezselyem*) má kožasti korén i se povsédi po ogradaji sadí za volo listja i koréna, šteri posebno diši.

14. **Mrkevca** (*a sárgarépa*) má kožasti reméni korén s kosmátim, ošpičenim stéblom. Dá jako zdrav jed.

15. **Hren** (*a torma*) má debeli, valjasti, beli i dugi korén, pri nas ga sadijo po ogradaji.

16. **Retkev** (*a retek*) se za volo jåko žmajnoga koréna sadí. Mále bele ali erdëče so retkvice, velike bele so polletne retkvi i čarna pa zimska-retkev.

17. **Mak** (*a mak*) je z hodni držél k nam prinešeni, sadijo ga povsédi, dober je jesti, i dá tüdi dober oli.

18. **Konopla** (*a kender*). V dobroj zemli verti dober hasek prižené. Ž njé se dela preja, plátno i vože. Konoplino semen je lübléna hrána ftičom i žnjé se tüdi oli preša.

19. **Dohan** (*a dohány*) se zdaj po vsej tálov sveta sadí. To je čeméren náras. Ki se ednak doháni navádi, nemre to kajenje povrčti. To je lagoja návada, ár jåko vnogo lidém škodi.

20. **Lucerna** (*a lucerna*) má violčasto cvetje. Za krmo je jíako prilična. Z ednoga sejanja deset let trpi i v ednom leti jo mogoče štirikrát kosit.

21. **Návadna travnikna detelca** (*a közönséges réti lóher*) rasté po travniki i pašniki divje; **bela detelca** (*a fehér lóher*) se pogostoma nájde, má ležéče stéblo i bele cvetne glávice.

22. **Kropliva** (*a csalán*). Žgěča náras. Z vékšega se zapoláganje nüca. Za hráno je najzdravejši náras, samo ka se lidje nevejo na kroplive navaditi. V nogi mestaj z kropliv mesto konopla plátno delajo.

23. **Gobe** (*goba-gomba*) so za jestvino, samo ka vnogi so jíako čemérnate, záto se naj od gob vsaki odzdržáva, šteri gobe dobro nepozna. **Grbánj** (*a vargánya*), **pečárka** (*fenyőke*), **pečenka** (*szegfűgomba*), **sirovka** (*csiperke gomba*) so najbole za hráno nücane.

4. Nárasni lepševanja.

Jeste jíako vnogo lepi ogradni i divji nárasni, korin, z tej se samo od ništeri zpomenemo.

1. **Tulipan** (*a tulipán*). Pri nas je jíako lüblena korina, či glich diša nema. Zhodnoga kraja v Europo prinеšena.

2. **Hiacint** (*a jáczint*) tüdi lüblena dišeča korina. Má vnogo plemenov.

3. **Roža** (*a rózsa*). Med vsemi najlepša dišeča korina. Rože se z velkim brojom povajo. Zhodnoga kraja so k nam prinešera, gde z rožine listja oli delajo.

4. **Ščipek** (*a vadrózsa*) rasté pri potaj i v pasikaj, je bodečast grm.

5. **Rezedica** (*a rezeda*) je po prijetni dišavi svoji cvetov celo lüblena. Z Afrike je k nam prinešena.

6. **Klinček** (*a szegfű*) ali nagelj je lüblena i jíako razširjena korina.

7. **Bela lilija** (*a fehér liliom*) je prinešena k nam z jütri držél; má belo, prijetno dišeče zvončasto cvetje.

8. **Erdéča lilija** (*a sárga liliom*) má erdéče-žuto, erjávo pikasto cvetje.

9. **Modriš** (*a buzavirág*) rasté povsédi po silji, má cevkasto cvetje.

10. **Marjetica** (*százszor szép rüker*; *ökörsszem aranyvirág*; *peremér*; *gyürüüvirág*) je návadna korina po trávnikaj i trataj, má male cvetne glávice z zelenim okroženjom. Cveté skoro celo leto.

11. **Dišeča vijolica** (*az illatos ibolya*) rasté povsédi po trataj, sadi jo zavolo prijetnega diša i vijolčastoga cvetja tudi po püngradaj.

12. **Muškátla** (*muskátli*) májo več vrst v posodi.

13. **Zimzelen** (*a teli zöld*) je trpežno vedno-zeleno z dišecim stéblom.

5. Sadoveno drevje.

Povanje sadovenoga drevja je jako hasnovitno, od toga je vredno več gučati v dugovánjaj vérstvi, eti samo ništete naprejprinesemo.

1. **Grúška** (*a körtefa*) je visiko drevo, štere je po celenji vnogo pleménov. Loška grúška má kisilasti sád. Z toga se jesi dela. Grúška cveté začetek risálščeka.

2. **Črešnja** (*a cseresnyefa*) je veliko drevo z belim cvetom na dugi šibaj. Črešnjino zrnje nezdravo požrejti.

3. **Jablan** (*az almafa*) je nüclivo sadoveno drevo. Jablan je srednje velikosti z okroglim vrhom. V ništeri mesti jablan ne lžibi zemlo.

4. **Sliva** (*a szilvafa*) je drvo srednje visikosti. Cveté v velkomtravniki (*április*) i v risálščeki. Sojo slive, šterim je sád i koščica dugčasta, pri drugi pa je okraglasta.

5. **Breskev** (*a baraczkfa*) má karminasto erdeče cvetje, okrogli měsnati sád, šteri je po vrhi žamatnokosmáti.

6. **Oreh** (*a diófa*) je veliko lepo drevo s šürkim razšürjenim vrhom. Sád oreha se dozori v jesen, te poči vünešnja koža i pisti terdo lüpinqaste orehe. Orehov les je jako iskan.

Med vnožimi drugi sadoveni drevi so ešče imenitni: **marüla** (*a kajszin baraczkfa*), **višnja** (*a meggyfa*), **mandolja** (*a mandolafa*), **právi kostan** (*a szelid gesztenyefa*), **malinovo drevo** (*eper vagy szederfa*).

6. Divje drevje.

1. Hrást (*a tölgyfa*) má trdi les, dá žalod, i gubače. Večkrát jåko visiko i debelo zrastë i 1000 let se včáka. Žalod je dober za krmlejnjje svinj.

2. Lipa (*a hárdfa*) je jåko lepo i močno drevo i se včáka prav veliko starost. Žuto zeleno cvetje lepo diži i dá dober mèd.

3. Jesenovec (*a körisfa*) je lepo drevo visikoga i rávnoga rásta. Jesenovca les je jåko pripráven za vsefelé škéri.

4. Breza (*a nyirfa*). Ž njénoga veja meklé delajo. Močnejše veje se nüca za obroče. Z navrtanoga stébla teče na sprotolje bela, sladka vлага.

5. Vrba (*a füzfa*) rada rastë blúzi vodé i má razpokano skorjo, mládo veje vugiblivo i se delajo za koše, korble.

6. Topola (*a nyárfa*) je visika, hitro raztë i se največkrát v drevoréđi sadí. **Laška topola** má visiko stojéče veje. Goli popki so smolnati i z tej se vosk dela. **Jegnjed** (*az eziüst nyárfa*) má šürki vreh i listi so odspodi belo kosmáti. **Trepelika** (*a rezgö ngárfa*) má listje viséče na téni i dugi šibaj, záto se skoro vsigdár trepeče.

7. Bükev (*a bükkfa*) je veliko drevo z močnim vrehom i dela cele loge. Sád (žér) má bodečasto glacivo, štero se odprë na 4 lopatice v njej so trivoglati, erjávi orehi (seme). Bükev dá trdi les.

8. Divji kostan (*a vadgesztenyefa*) se sadí zavolo gos toga vreha i lepoga cvetja. Njegov vreh z velkimi, sedméro pérnatim listjom je streha za séenco i za dežč. V bodečem lúpinji je sád, divji kostan, z šterim v nogi mestaj živino krmijo.

9. Križovo drevo (*az akáczfa*), ali akácija je srednje drevo, prinešeno je z Amerike, má pérnato listje, belo, di-

šeče cvetje. Sadi se za lesá volo. Hitro rasté i močen les dá.

10. **Jauša** (*az egerfa*) rasté nájráj v vlažnoj zemli. Jaušov les je v vodi jáko trplečen.

11. Jeste ešče **klén** (*fehér bükkfa*), **brest** (*szilfa*), **gaber** (*gyertyánfa*), i več drügi, šteri vsi nüclivi les dájo.

11. **Íglasto drevje** (*a tülelevelű fák*) má imē po špičasti listi. Z toga drevja so ti najvěkši logovje. **Bor** (*a közönséges fenyő*) se inda za skale nüco, **jalič** (*a fehér fenyő*) lepi beli i lehki les dá. Z borovjá dobimo terpetin i belo smolo.

7. Grmovje.

Med grmovji so náj imenitnejši:

1. **Ribizel** (*a ribiszke*), **maline** (*a málna*), njē jagode sirovo ali kúhano jejo.

2. **Bezovec** (*a bodzafa*), tüdi drevi podeben grm, ne pomenkáva skoro v ni ednom ogradi. Njegovo cvetje razšürja močen diž i se nüca za betežnike.

3. **Lešnjek** (*a mogyorófa*) rasté po naši šumaj i plotaj, má šibasto veje, glatko, sivo kožo. Lešnjek nam dá lešnjeke. Les se nüca za obroče.

4. **Borojca** (*a gyalogfenyő vagy boróka cserje*) má čarne jagode, štere se za kadilo nücajo; vnogi mestaj z borojce palinko, borovičko žgejo.

5. **Trnine** (*a kökényfa*) nájde se po mejáj vsepovsédi. Je trnjasti grm z málimi cveti, z okroglimi málimi višnjinem sádom seonim žmajom.

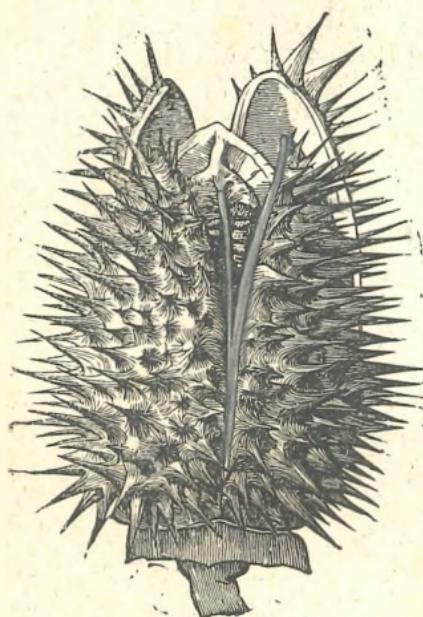
Esi se sliši **vinski trst** (*a szőlő venyige, vagy szőlő inda*), šteri zhája z Azije. Má málo, dišece, zelenkasto-žuto cvetje, okroglo, mēsnate jagode v razloční fárbaj, v jagodaj je semen. Z jagod skláčena vlaga je mošt, vrejnje ga na vino obrné.

8. Čemérnati nárasí.

Vsáki čemérnati náras, či ga poznamo, more se po ogradaj, okol hiže ztrebiti. Ništeroga nárasa čemér hitro

človeka zapráví. Šteri náras ne poznamo, od zdržávajmo se od njega. Nájmre deca se naj opominja, ka naj se ogible čemérnatoga nárasa.

1. **Krištavec** (*a maszlag*) rasté po grabaj i blizi stanovališča, má velke, bele cvete i bodeča glavica je njegov sád. Rastlina razšürja omedliv smrd. Semen je čemérnato. Ete náras se naj ztrebi gdekolí se nájde.

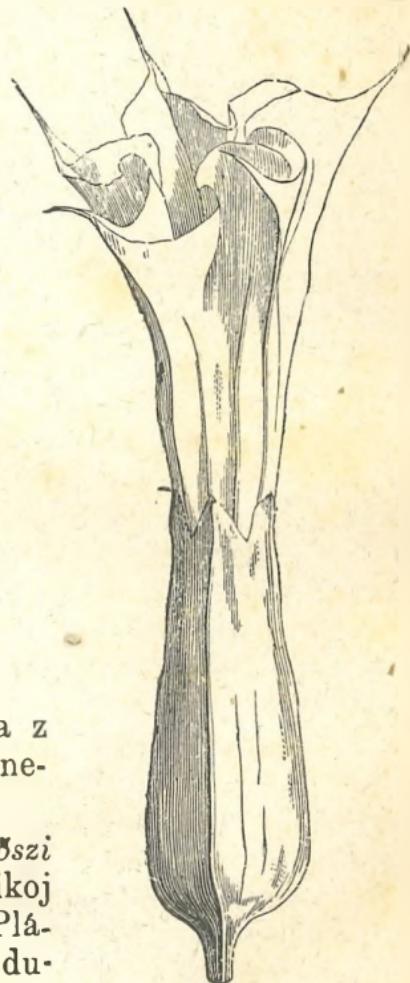

Sád krištaveca.

2. **Hrbüt** (*a bürok*). Deca z žnjega žveglé dela; to je jáko nevarno.

3. **Jesenski podlesek** (*az őszi kikerics*) cveté v jeseni v velikoj vnožini po vlažnati travnikaj. Plávo-erdeče cvet je zvončasto z dugov cevjo.

4. **Divji petržeo** (*a mérges ádáz, vagy vad petrezselyem*) je posebno nevarno čemérnatí, ár se lehko s petrželom zameni. Rasté v obdeni ogradaj.

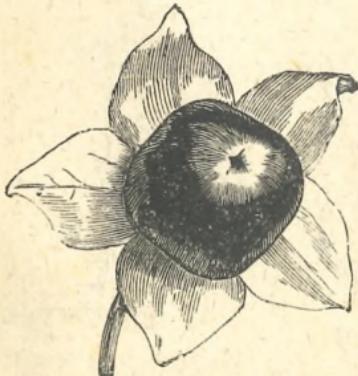

Krištavec.

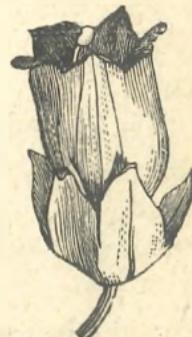
5. Blen (*a beléndek*) jako čemérnati náras, kre poti, po grabaj i mejáj rasté. Sád je glavicav, v šterom čarno čemérnato semen jeste. Listje razsürja omedlivci smrd.

Blen.

Vlaška črešnja.

Cvet vlaške čresnje.

6. **Mlečki** (*a kutyatej*) májo belo, ostro mlečnato vla-go, štera se pokáže, či se náras prereže. Či se s tém mle-kom telo namáže, ranasto bode.

7. **Smrdliva saláta** (*a mérges saláta*), podobna ná-vadnoj.

8. **Vlaška črešnja** (*a nadragulya*) po goštaj rastē, má višnjeno-erjávo, zvončasto cvetje i čarno-plávo, čemér-nato jagodo črešnje velikosti. Celi náras diši omedlivō.

9. **Naprstnjek** (*a gyüszüvirág*) rastē pogostom v logáj, se tüdi v ogradaj pova zavolo lepoga cvetja.

9. Nárasí vračenja.

1. **Janež** (*a fodorménta*) se nüca pri betežni slaboga želodca.

2. **Kamelija** (*az orvosi szikfű*) ali pipitér rastē pogo-stoma po našem poli i po njivaj; cvetne glávice so žute z belim robom. Cela náras po cvetji prijetno diši.

3. **Beli sklez** (*a fehér malna*) má vejnato stébло z be-losivimi listi; belkasto erdečim cvetjom, rastē v jüžnoj Europi; pri nas se samo kak vráčilni náras sadí. Listje, cvetje se nüca za vrástvo v prsní betegaj.

4. **Svedrec** rastē po gorasti trávnikaj i má zvončasto cvetje. Jeste ji več plemenov. Vsi májo v sebi britko vlagu, štera je dobra za omočnejnje želodca.

5. **Žájfík** (*a zsálya*), rastē po ogradaj s tenkimi, po-dugčastimi listi. Močno dišeče listje se nüca za vrástvo za vóplavljenejne vüst i za zobé.

6. **Sladič** (*az édesgyöker*) Má dugi žuté korén, šteri v zemlo globoko žrastē.

7. **Regrat** (*a pitypáng*) rastē na proletje potrávnikaj i po trataj v tákšoj vnožini, ka je vse od njega reméno. Listje se po těli razsúrja v podobi rožice, pa na votlom go-lom stébli je reména cvetna glávica, štero je po obcvetenji kruglica, i štero je lehko razpihnuti. V vsej tali je britka mlečna vлага, štera se za vrástvo nüca.

8. **Medena tráva** (*a méhfű*) je návadno za domáče vrástvo nücana.

9. **Majoran** (*majoránnia*) má močen diš i žmaj, nüca se v kühaji i tüdi za vrástvo.

10. **Šafran** (*a sáfrány*) zhája z júžni držel, pri nas sc tüdi pova. Nücajo ga za dišavo, za vrástvo i za fárbo.

11. **Erdéci prpeo** (*a paprika*) má več centimeterov velke, podugnate jagode, štere so erdēče fárbe, gda se posūšijo. Posušen se zmele i tak ga nücejo.

12. **Kumin** (*a kömény*) rastē povsedi po trávnikaj i pášnikaj, tüdi ga sejajo. Semen je močno dišavno i zato se nüca pri krühi, siri, kislom zelji. Z semena tüdi oli rēdio.

13. **Pelin** (*az üröm*) má poseben močen diš i jako britki žmaj. Za večfēle se nüca.

14. **Zlati grmiček** (*az ezerjófű*) rastē po sunčnati trávnik i pašniki, má našpičeno stěblo, na konci erdēče cvetje.

II. T a o.

Tüjinski nárasí.

Vnogo tákši nüclivi nárasí sojo, štere je po vremeni mogočno bilo prinás podnēbiti, eden velki tao nárasov pa samo v ti vroči kraji rastéjo. Tákši je:

1. **Zelen pamut** (*a gyapot növény*), šteri se pova v Arábiji, v Peržiji i v zhodnoj Indiji, gde je domá, pa tüdi v júžnoj Europi. Má velko bledo-žuto cvetje i kapice oreha velkoče, v šteri je vnogo semena, štero je v belo vuno ovito. Gda se sád dozori, počijo glávice i pamuk se pokáže.

2. **Cukrov trst** (*a czukornád*) povajo po vsej vroči drželaj, z šteroga cuker rēdio.

3. **Kávovec** (*a kávéfa*) rastē návadno po zhodnoj vročoj Afriki, zdaj se že pova v Arábiji i v Indiji. Kávovec je vedno zeleno drevo, má črešnjaste jagode, štere so najprvle zelene, potom sveklo-erdēče i po dozorenji čarno-erdēče. V tej jagodaj so potom znána kávina zrna.

4. **Teja** (*a teafa*) je domá na Kitanskem i v Japáni. Listje je vednom zeleno, cvetje je belo. Pitvina, teja, se naredi, ka se na list poleva vrela voda, z cukrom se pa po

sladki ; vnogi tejo z mlekom , ali z rumom pijéjo. V zimi je zdrava pitvina v čási.

5. **Kánfrno drevo** (*a kámforfa*) je domá na Kitanjskom i v Japáni. Z korenja i penja se kanfor kúha.

6. **Cimetovo drevo** (*a fahejfa*) rasté v zhodnoj Indiji z vednom-zelénim listjom , njéna notrešnja skorja dá dišeči cimet.

7. **Klincovo drevo** (*a szegfűborsfa*) rasté vu Jamaiki. má vednom-zeléno listje i je tak visiko , kak naša črešnja Posüšene glavice njegovoga cvetja so znáni dišeči klinci.

8. **Kínovo drevo** (*az orvosi kinafa*) je domá v júznoj Ameriki. Ž njénoga skorja se naprávi práh , šteri se kak vrástvo proti tréšliku nüca.

9. **Olijovo drevo** (*az olajfa*) je podobno našim vrbam, Má ledri podoben list i čarno-zeléni sád , z šteroga se spreša tak imenüvan laški oli , šteri se nüca za jed i za posvet.

10. **Laškoga oreha drevo** (*a szerecsendiófa*) rasté na otoki Molukki. Toga sád je laški ori , šteri se nüca za záčimbo.

11. **Figovo drevo** (*a fügefa*) dá mesnati i grúški podoben sád , šteri má v mési vnogo zrnic i šteri se sprešani v štacunaj odáva.

12. **Citronovo drevo** (*a citromfa*) má vednom-zeléne lederne liste i žuti jajčasti sád z ledernev kožov , pod štem je mehko vlagnato meso.

13. **Pomarančovo drevo** (*a narancsfa*), dá okrogli, sladki sád.

14. **Palme** (*a pálmafa*) rastéjo samo po vroči drželaj. To so drevji podobni nárasí z ednim stéblom , šteri visiko ségne i má gosti vreh, z velikim, pérnatim listjom. Za lidi one držele so za velki núc. **Dateljnova pálma** (*a datolya pálma*) dá znáne datelje ; **kokosova pálma** (*a kokusz pálma*) dá kokosove orehe, šteri so tak velki, kak človeča gláva i májo sladko mleko ; **voskova pálma** (*a viaszk pálma*) dá vosk, **vina pálma** (*a borpálma*) dá vino, **mele pálma** (*a liszt pálma*) dá melo, **olijova pálma** (*az olaj pálma*) dá oli i niš-

tere pálme májo tak velko listje, ka se za strehe i šatore nücajo.

15. **Krühovo drevo** (*a kenyérfa*) je doma na Ceylon otoki. Má okrogli sád, šteri gda se spečé, je podoben k našem krühi.

16. **Izlandijski lišaj** (*az izlandi zuzmó*) rasté v Izlandiji i posevernoj Evropi, pa tüdi pri nas na visiki goraj i se za prsni beteg kühha.

III. Glávni tao.

Kopalinje.

1. Rázum i razdeljenje kopalin.

Potrebno je, ka se navčimo poznati tla, po šterom hodimo i šteri dà hráno našemi nárasí. Ono kopalinje, od šteri mo gučali, se na pét tálov razdelijo, kakti : zemla, kaménje, soli, gorljivo kopalinje i kovine.

2. Od zemlé.

Kamakoli glédamo v naturi, vidimo, ka jeste vnogoféle zemlé. Ta imenitnejša zemla je :

1. **Ilojna zemla** (*az agyagföld*). Jeste **lončárska ilojca** (*a fazekas agyag*) z štere se piskri redijo ; **pipna ilojca** (*a pipa agyag*), z štere se rédijo pipe ; **porcelánova ilojca** (*a porczelán agyag*), z štere se lepa bela posoda dela ; **pečátna zemla** (*a pecsétföld*), štera se za pečátnjek i za rejenje tórski pip nüca ; **škerlo** (*az agyaggpala*) se za pokrivanje hiž i za šolske táble nüca za računanje ; **erdéča i čarna kreida** (*a vörös és fekete kréta*) ; **süknjarska zemla** (*a kallóföld*), štera je žajfasta i se za čistejnje süknje nüca.

2. **Vapnená zemla** (*a mészföld*). Esi se slišijo : náavadni **vápneni kamen** (*a közönséges mészkő*), **kreida** (*a kréta*), **gips** (*a gipsz*), **alabaster** (*alabástrom*), **marmor** (*a márvány*),

morska pena (*a tajték*) je jáko lehka, od toga njeno imé. Ž njé se delajo pipe.

Sojo tüdi vode, v šteri je vápno raztoplano. Pri káplanjí v votlinaj se pá sède i obtrdi i dela **kaplanik** (*a csepkő*) razločne podobe.

3. Kaménje.

Med kaménji je **diamant** (*a gyémánt*) najimenitnejši i najdragši. To je med vsemi najbole trdi kamen, zato z drúgim nej, samo ga s svojim prahom mogočno brüsiti ; či je na küklé obrušeni, te je **briliant** (*a briliant*). Diamant se v ognji razkadi.

Med drágom kaménji so ti imenitnejši : **erdéci rubin** (*rubin*), **moder safir** (*a kék zafír*), **zeléni smaragd** (*a zöld smaragd*), **violčasti ametist** (*a violaszinű ametiszt*), opal nájmre mlečne fárbe. Vnašoj domovini se lepi opál nájde. Menje vreden je **erdéci granát** (*granát*) najlepši se na Českem nájde. **Karneol** (*karneol*), s toga prstane, gombe rédijo.

Zvön drági kamlov ešče sojo **krešelní kamen** (*a közönséges kova vagy tűzkő*). **Gránit** (*a gránit*) je trdi kamen i se za mlinske kamle nüca.

4. Soli.

1. **Kühinjska** (*a konyhasó*) ali **kamena sol** se na Vogrskom v velkoj vnožini nájde. Sojo celi brgovje z solá, v več mesti je pa v vodi raztoplana. Imenitno solišče je v Velički na Galiskom, štera dá na leto okoli eden milijon kilogram soli. Z vode morja se tüdi dosta soli s küha i prnesé v trstvo. Sol nam je potrebna pri jestvini, pri sranjávi mesa i našim domáčim stvárim je tüdi nücliva.

2. **Soliter** (*a saléstrom*) se nájde povsedi, gde se gnili, živalski ostanki mešajo vküp z zemlov, vápnom. Nüca se za naprávljanje prahü strlája.

3. **Bilolen** (*a timsó*) se nüca v fárbariji, pri obdelanji ledra i papéra i tüdi kak zdravilo.

4. **Soda** (*a sziksó vagy szoda*) má oster lügasti žmaj nüca se z a pitvino.

5. **Britka sol** (*keserűső*) je jáko britkoga žmaja i se dobiva v tak zváni britki vodaj.

Esi se sliši gálic (*gálicz*) vitriol.

5. Gorljivo kopalinje.

Eto kopalinje gori v ognji i má posebni diž. Ti imenitnejši so eti.

1. **Zemle-vogelje** (*a köszén*). V našoj domovini se v več mesti najde. Zemle-vogelje je pod zemlo pridajoči logov. Jako se nüca na železnoj cesti, v fabrikaj i v várašaj za kührjenje.

2. **Kameni-oli** (*a földi olaj*) je rada gorljiva tekočina, štera z zemlē ali z pečin zteče. Najčistejši kameni-oli je **nafta** (*nafta*), te naj imenitnejši se v Kaukazuši najde. Prosti kameni oli ali petrolej se za posvet nüca.

3. **Žveplo** (*a kén*). To je sveklo-žute fárbe, gori splavim, zadušljivim pleménom. Nüca se za žveplenke, za helenje plátna. Pri nas se žvepla dosta najde.

4. **Jantar** (*a borostyán*). Má žuto fárbo. Nüca se za špice na pipaj. Jantar inda velki kinč bio.

6. Kovine.

Na reci se nájdo včistom stálišči, največ so z drügimi kopalinami zmešane.

1. **Zlato** (*az arany*). Najdragša kovina. Tak jáko se dá raztěgnoti, ka z edním razkováním zlátom bi se mogo konj z jezdecem pokriti. Za volo měkote se s trdejšimi kovinami, srebrom i s kufrom, mejša. Največ zlata se nájde v Ameriki, i tüdi pri nas.

2: **Platina** (*az éreny vagy platina*) je na vrednost gledoč med zlátom i srebrom. Je skoro najtrdeše telo naše zemlē. Má sive fárbo. Na gléd je nej lepa. Teško se raztopi. Z platine na Ruskom peneze kovéjo. Nájde se v Siberiji.

3. **Srebro** (*az ezüst*). Čisto srebro je najbole bela kovina. Pri obdelanji se s kufrom mejša. V našoj domovini se dosta srebra kopa.

5. **Kufer** (*a réz*) je erdečkaste fárbe, je jáko trdi, raztezen. Núca se za kühinsko posodo, kotle i peneze. Esi se sliši, **bronz** (*broncz*), **tompak** (*tompak*), **pakovina** (*pakfon*).

5. **Železo** (*a vas*). Eta kovina je najrazšerjinejsa i najnūclivejsa. Z železa se vsefele šker rēdi. Či se železo večkrát s hici i na hitroma razsladi, te se jáko otrdi i se za **ocel** (*aczel*) imenuje.

6. **Olov** (*az ólom*) je sive fárbe, mehki, raztezen. Za vnogofèle se núca. Z levajo z olovi krugle za soldačke pükše, šprij i več drügo. K olovi je spodoben **cin** (*horgany, vagy czin*) núca se za vnogofèle.

7. **Cink** (*czink*) je višnjavo beli i se dá v plej i drot vlejčti.

8. **Živo srebro** (*a higany*). Pri návadnoj toploči je tekoče, belo kak cin, močno svetlo, zmrzne pri 40 stopnjaj Reameur mraza i se dá kovati. Živo srebro človeka zdrávji škodliv. Núca se za topločomero i za tlakomero. Živo srebro se na Vogrskom tüdi nájde.

K Á Z A L O.

OVOD.	3
I. Glávni tao.	
Stvári. (Állatország.)	5
1. Rázum i razdeljenje stvári.	
I. Šereg.	
Hrbetnični. (A gerinczes állatok.)	5
I. RAZDELEK.	
1. Rázum i razdeljenje cecávci stvári.	
I. Četverokci. (A négykezüek.)	6
II. Rokokrilci (A kézszárnynak.)	7
III. Zgrabilivci. (A ragadozók.)	7
IV. Glodari. (Az örlök.)	12
V. Brezzobci. (A foghijasok.)	13
VI. Turbari. (Az erszényesek.)	13
VII. Kopitari. (Az egypatások.)	14
VIII. Preživari. (A kérődzők.)	15
IX. Pajžlari. (A több patások.)	19
X. Tuleni. (A fókák.)	20
XI. Kitovi. (A czetek.)	21
II. RAZDELEK.	
Ftici. (A madarak.)	22
1. Poprek od ftičov. (A madarakról általában.)	22
2. Krotki ftiči. (A szelid madarak.)	23
3. Divji ftiči (A vad madarak.)	25
III. RAZDELEK.	
Dvaživotnici. (A hüllök.)	28
IV. RAZDELEK.	
Ribe. (A halak.)	30
II. Sereg.	
Brezhrbetnici, ali brezčontnici. (A gerinczelen, vagy csontnélküli állatok.)	
1. Rožči. (A rovarok.)	32
2. Metüli. (A lepkék.)	33

3. Konjiči. (A sáskák.)	35
4. Včele. (A měhek.)	35
5. Ose. (A darázsok.)	36
6. Mravlé. (A hangyák.)	37
7. Muhe. (A legyeck.)	37
8. Mrežokrilci. (A szitárok.)	37
9. Raki. (A rákok.)	38
10. Pavuki. (A pokok.)	39
11. Črvi (A férgek.)	39
12. Mekošći. (A puuhányok.)	40

II. Glávni tao.

Nárástvo. (A növényország.)	41
---------------------------------------	----

*1. Razum i razdeljenje nárástva.***I. Tao.**

Domáči nárási. (Hazai növények.)

1. Razdeljenje nárási domovine. (A hazai növények föl- osztása.)	41
2. Nárási silja. (Gabona nemüek.)	41
3. Nárási ográda i vérstva. (Kerti és gazdasági növények.)	42
4. Nárási lepševanja. (Disznövények.)	44
5. Sadoveno drevje. (Gyümölcsfák.)	45
6. Divje drevje. (A vadfák.)	46
7. Grmovje. (A cserjék.)	47
8. Čemérnati nárási. (A mérges növények)	47
9. Nárási vračenja. (A gyógynövények.)	50

II. Tao.

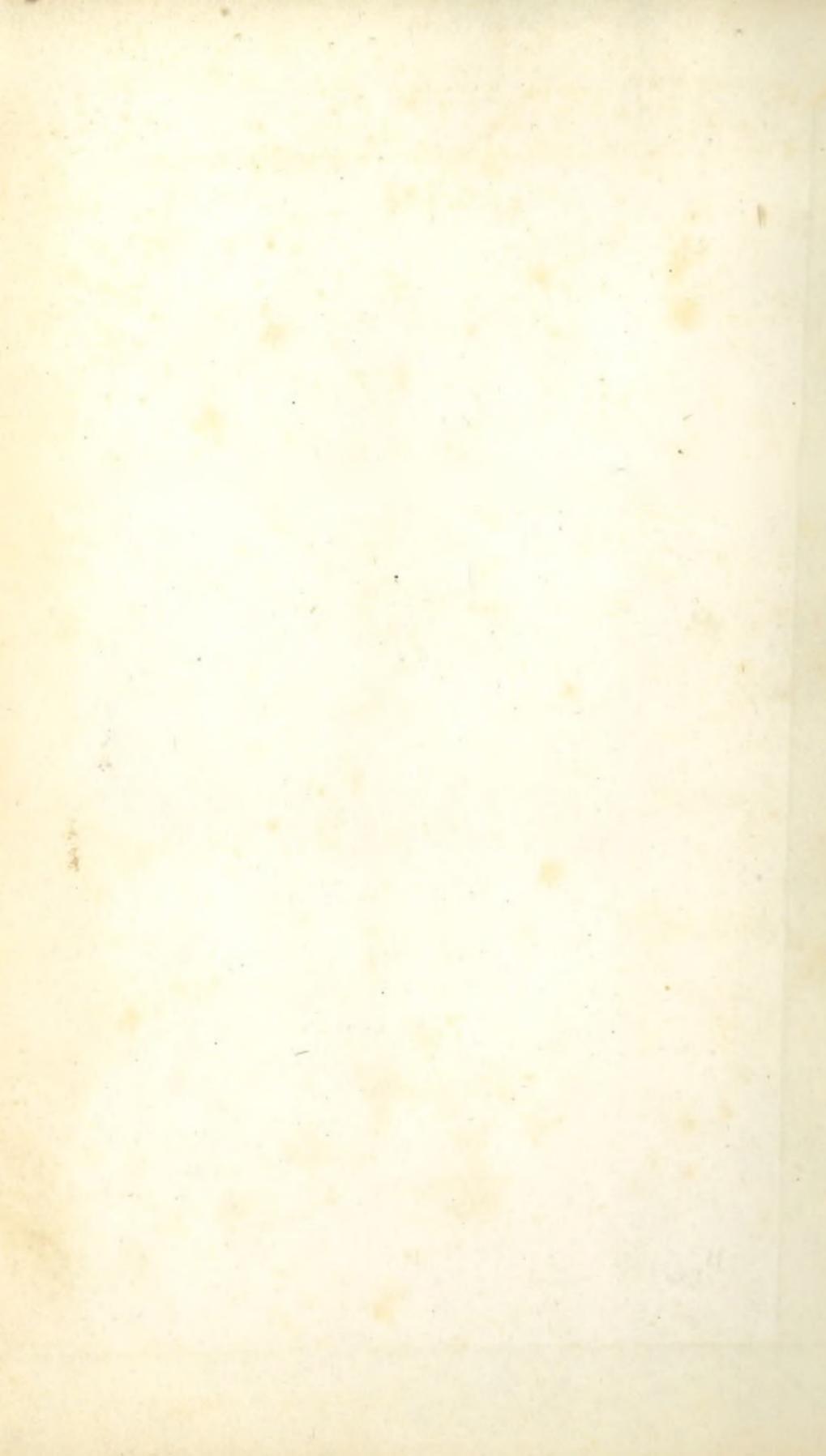
Tüjinski nárási. (Külföldi növények.)	51
---	----

III. Glávni tao.

Kopalinje. (Az ásványország.)

1. Razum i razdeljenje kopalin. (Az ásványország fogalma és fölösztása.)	53
2. Od zemlé. (A foldekről.)	53
3. Kaménje. (A kövek.)	54
4. Soči. (A sók.)	54
5. Gorljivo kopalinje. (Az égő ásványok.)	55
6. Kovine. (Az érczek.)	55

SLOVENSKI ŠOLSKI MUZEJ

K

24484

5(075.2)

000015758

COBISS ©